

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kentler Kenti
İSTANBUL

Dünya Kenti İstanbul Sergisi

Hazırlayan MİNE SOYSAL

İSTANBUL
KENTİ VE TOPLULUK
TARİH VAKFI

Kentler Kenti
İSTANBUL

Bu kitap, ONDULINE Avrasya A.Ş.'nin
parasal desteğiyle hazırlanmış ve basılmıştır.

Bu kitap,
Tanrı Vakfı Projeler'den Sorumlu Genel Müdür Yardımcısı Münevver Eminoglu,
Sergi Koordinatörü Prof. Dr. Afife Batur ve
Yayın Koordinatörü Müren Beykan'ın değerli destekleri,
Ondüline Avrasya A.Ş. Genel Müdürü Melih Kamil ve
Mas Matbaası'ndan Lokman Şahin'in ilgileri ve parasal katkıları,
Gökçen Tüba Temelci, Hande Demirtaş ve Nilüfer Atakan'ın yardımları,
Sema Obuz'un yaratıcı heyecanı, Güldehen Özbay'ın renkleri ve
sevgili Suat Soysal'ın çabalarıyla gerçekleştirildi.

Onlarsız bu kitap olmazdı...

Bu kitap,

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in himayelerinde,
T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen II. Birleşmiş Milletler
İnsan Yerleşimleri Konferansı (HABITAT II) nedeniyle Tarih Vakfı'nın düzenlediği
"Dünya Kenti İstanbul" Sergisi'nin bilimsel kataloglarının metinleri ve görsel malzemesi kullanılarak
orta öğrenim gençleri için hazırlanmıştır.

Hazırlayan MİNE SOYSAL

Sergi Koordinatörü ■ Prof. Dr. AFİFE BATUR

Yayın Koordinatörü ■ MÜREN BEYKAN

Tarihöncesi Çağlarda İstanbul ■ Prof. Dr. MEHMET ÖZDOĞAN

Byzantion ■ Doç. Dr. OĞUZ TEKİN

Konstantinopolis ■ Prof. Dr. AYLA ÖDEKAN

Osmanlı Dönemi İstanbul'u ■ Doç. Dr. EDHEM ELDEM

Geç Osmanlı İstanbul'u ■ Prof. Dr. AFİFE BATUR

Cumhuriyet Dönemi İstanbul'u ■ Prof. Dr. ATILLA YÜCEL

Grafik Tasarım ■ SEMA OBUZ

Kapak Deseni ■ GÜLDEHEN ÖZBAY

Renk Ayrımı ve Baskı ■ MAS Matbaacılık A.Ş.

"...İstanbul'un kuruluş efsanelerini atalarımız ve ustalarımızdan sonra
bir de biz anlatalım dedik. Anlatalım da bu kentte doğup orada ölenlerin ruhları şâd ola,
onun türküsünü çağıran, orada yaşayan, ondan uzakta onun özlemiyle yanıp tutuşanların
gönülleri ferah, ömürleri uzun, çok uzun ve sağlıklı ola..."

Nedim Gürsel, Boğazkesen

*Dünyada, İstanbul'a benzeyen başka bir kent var mı?
İki büyük iç denizin arasında, eşsiz bir boğazın iki yakasında kurulmuş
bu denli eski bir kent. Korunaklı koyların gerisindeki tepelerin aralarında, dere yatakları
yaratmış sevimli vadileri ile dünyanın belki de en güzel coğrafyası...*

*Değişken iklimlerin kenti. Kutupların soğuk ve kuru, dondurucu solğunu taşıyan
Sibirya havası. Balkanlar'ın soğuk ve yağışlı ayazları. Akdeniz'in tuz kokan
sıcaklığı ve yağmuru. Güneyden gelen sımsıcak Ekvator esintileri.
Bu farklı iklim tiplerine göre tarih boyunca sürekli değişen bitki örtüsü.
Kimi zaman bozkırın boş düzlükleri, kimi zaman yemyeşil ormanlar...*

*Asya ile Avrupa arasındaki tek doğal köprü.
Tarih boyu, farklı bölgelerden insan topluluklarının ürettikleri tüm bilgi ve ürünlerin
üstünden geçtiği bir su yolu. İnsanlığın başlangıcından beri nice göçlerin, istila ve
savaşların sahnesi. Akdeniz'den Ege'ye, Marmara'dan Karadeniz'e
tüm deniz ve kara ticaretinin kilit noktası.*

*Bir taşına tüm Acem mülkünün feda edildiği bir kent. Bir yanı kara,
üç yanı denizle çevrili dünyanın en büyük imparatorluklarının başkenti.
Hiçbir ülkede benzeri yaratılmamış sütunlara sahip,
dillere destan kentler kenti...*

İstanbul

*yaşadığımız, sevdiğimiz, sıkıldığımız, gelip geçtiğimiz,
duyduğumuz, merak ettiğimiz, hepimizin tanıdığı bir kent.
Oysa İstanbul'un çoğumuzun hiç duymadığı, 300 biniyi önceleri başlayan ve
günümüze dek süren çok uzun bir öyküsü var. Bu öyküyü mutlaka dinlemeliyiz.
Çünkü, dünyada İstanbul'a benzeyen başka bir kent yok!*

I

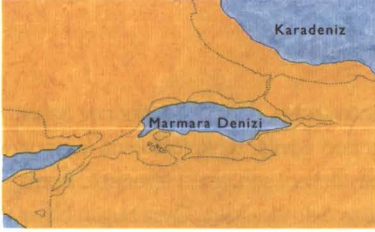
Tarih öncesi İstanbul

İstanbul'un kuruluş öykülerinin çoğu, günümüzden 2700 yıl öncelerinde başlar. Bu tarihlerde Megaralılar, İstanbul'da Byzantion adında bir koloni kenti kurmuşlardı. Byzantion'un kurulmasıyla başlayan büyük kent serüveni, Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden günümüze dek süre geldi. Oysa bugün biliyoruz ki, İstanbul ve çevresinde insanlar, Byzantion kentinin kurulmasından çok daha önceleri yaşamaya başlamışlardı.

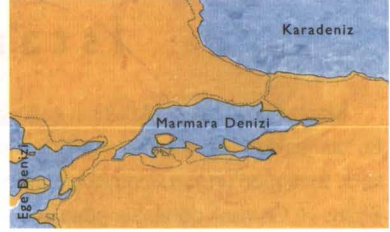

Milyonlarca yıl önce bölgenin kara ve deniz yapısı bugünkünden çok farklıydı.

Marmara Denizi, Karadeniz'in küçük bir uzantısıydı. Zaman içinde yerkürenin hareketleri sonucu Karadeniz'den ayrıldı. Ege Denizi ise Akdeniz'in bir uzantısı durumundaydı. Ege'nin kuzeyindeki Marmara'ya doğru sokulmaya başlaması günümüzden 1-1.5 milyon yıl öncelerine rastlar. Marmara Denizi uzun süre, okyanusların sularını taşıyan sıcak ve tuzlu Ege Denizi ile, soğuk ve tatlı sularıyla bir iç deniz olan Karadeniz'in arasında kaldı. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının durumu da denizlerin hareketlerine göre sürekli değişiyordu. Bu büyük farklılıklarla milyonlarca yıl geçti.

Günümüzden yaklaşık 18-14 bin yıl önce

Günümüzden yaklaşık 9500 yıl öncesine kadar

Günümüzden yaklaşık 5000-3000 yıl öncesi

Marmara Denizi ve boğazların oluşum aşamaları (M. Özdoğan)

Bundan 18-20 bin yıl önce Marmara Denizi, suyu acımsı bir göl haline gelmişti. Bu dönemde İstanbul Boğazı'nın yerinde küçük bir vadi vardı. Yaklaşık 7500 yıl önce, Çanakkale Boğazı'nın açılmasıyla birlikte, Ege Denizi'nin tuzlu ve sıcak suları ilk kez Marmara Denizi'ne karıştı. Marmara'nın gölden denize dönüşmesi, hayvan toplulukları için de pek çok değişim yarattı. Bölge, kuşların göç yolları üzerinde önemli bir konaklama yeri olurken, alageyik ve yabandomuzu sürüleri de hızla çoğalmaktaydı. Marmara'nın bugün bildiğimiz kara ve deniz yapısını alması çok daha yakın bir tarihe, günümüzden sadece 3000 yıl öncelerine rastlar.

İstanbul'da yaşayan ilk insanlar, büyük olasılıkla Afrika'dan gelmişlerdi. İnsanın alet yapabilen en eski ataları, bundan yaklaşık 1 milyon yıl önce Afrika'dan çıkıp dünyaya yayıldılar. Henüz boğazların olmadığı bu dönemde Afrika'dan çıkan insanın Avrupa'ya yürüyerek geçebileceği en kolay yol İstanbul ve çevresiydi. Böylece İstanbul, Avrupa'daki ilk insan yerleşimlerinin de anahtarı oldu.

İlk zamanlarda insanlar avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşıyorlardı.

Paleolitik Çağ denilen bu uzun süreçte doğal çevre ortamı sürekli değişmekteydi. Bir buzul dönemi bitiyor, ılık bir ara dönemden sonra tekrar bir buzul dönemi başlıyordu. İnsanlar da, bu zor ve değişken doğa koşullarına ayak uydurmaya çalışıyor, hayatta kalabilmek için teknolojilerini geliştiriyorlardı.

İstanbul ve çevresinde yaşayan en eski insanlara ait bulunabilen ilk belgeler çakıl taşı aletlerdi. Bu basit aletler, dere yatakları ve kıyılardan toplanan irili ufaklı çakıl taşlarından yapılırdı. Ağaçların dallarını kesmek, sıyırmak veya avlanan hayvanı parçalamak, derisini yüzmek gibi pek çok iş için kullanılıyorlardı. Bu tip alet örneklerinin bulunduğu yerler Büyükçekmece Gölü'nün kuzeyi, Kilyos yakınları ve Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyindeki Yarımburgaz Mağarası'dır.

Yarımburgaz Mağarası, Türkiye'nin bilinen en eski yerleşim yeridir.

3

Yarımburgaz Mağarası'nın tabanında biriken dolgu, İstanbul bölgesinin yaklaşık 1 milyon yıldır geçirdiği tüm iklim değişikliklerini, yükselip alçalan deniz hareketlerinin belgelerini saklayan çok değerli bir arşiv gibidir. Mağara, günümüzden yaklaşık 300 bin yıl öncelerinden beri kimi zaman insanlar tarafından bir sığınak, kimi zaman ise hayvanlar tarafından bir in olarak dönüşümlü kullanılmıştır.

Yarımburgaz Mağarası'nın insanlar tarafından terk edilmesiyle başlayan on binlerce yıllık dönem, İstanbul'un değişik noktalarından gelen buluntularla aydınlanır. Dudullu çevresinde günümüzden 100 bin yıl öncelerine ait el baltaları bulunmuştur. 60-40 bin yıl öncelerine ait aletler Ağaçalı, Gümüşdere ve Büyükcemece çevresinde; 40-14 bin yıl öncelerine ait aletler ise Haramidere ve Gökşuderesi çevresinde ele geçmiştir. Tüm bunlar, İstanbul'da ilk kez 300 bin yıl önce varlığını kanıtlayan gezgin ve toplayıcı insan topluluklarının, kesintisiz bir yaşam sürdürdüklerini göstermektedir.

İstanbul'da günümüzden 14 bin yıl önceleri yaşayan avcı ve balıkçı topluluklar "Ağaçalı Kültürü"nü yarattılar.

Kültür tarihinde bu döneme verilen ad, Mezolitik Çağ ya da Epi-Paleolitik Çağ'dır. Artık, buzul dönemlerinin ağır iklim koşulları yumuşamış, yiyecek bulmak, avlanmak daha kolaylaşmıştı. Böylece insanların yaşam biçimleri de değişmeye başladı. Nüfusları hızla artıyordu. Tatlı su gölleri durumunda olan Marmara ve Karadeniz'in kıyıları, yaşamak için çok elverişli ve zengin doğa koşulları sağlıyordu. İnsanlar balık tutuyor, midye topluyor, çeşitli yemişler ve bitkilerle besleniyorlardı. Bu avcı ve balıkçı topluluklar çakmaktaşıdan minik aletler kullanıyorlardı. "Ağaçalı Kültürü"ne ait buluntulara Karadeniz kıyılarında Ağaçalı, Gümüşdere, Domalı ve Alaçalı'da, Marmara Denizi kıyılarında ise Avcılar ve Haramidere çevresinde rastlanmıştır.

Yaklaşık 7500 yıl önceleri İstanbul'un avcı ve balıkçı sakinlerinin yaşamlarında büyük değişiklikler oluyordu. İnsanlar göçebe yaşamı terk etmiş, kurdukları küçük köylerde yerleşik bir hayata başlamışlardı. Yerleşik yaşamın en büyük etkisi tarım ve hayvancılığa yönelmeleriydi. Anadolu'nun pek çok yerine göre oldukça gecikmiş olan bu gelişme, üretim tarihinde bir dönüm noktası sayılmaktadır.

Kültür tarihinin en önemli aşamalarından olan İlk Üretim Çağı'nda İstanbul ve çevresinde "Fikirtepe Kültürü" gelişti.

Anadolu'da İlk Üretim Çağı (Neolitik Çağ), günümüzden 9-10 bin yıl önceleri başlamıştı. Tanımı yapılan ilk tahıllar buğday, arpa, mercimekgiller ve baklagillerdi. İlk kez evcilleştirilen hayvanlar ise koyun, keçi, sığır ve domuzdur. İnsan, günümüzden 8000 yıl kadar önce yine ilk kez kilden kap kakak yapmaya

başlamıştır. İstanbul'un bu konularda gecikmiş yavaş bir gelişim göstermesinin nedeni büyük olasılıkla doğasının zenginliği idi. İnsanlar tanıma gereksinim duymadan, balıkçılık, avcılık yaparak, bitki toplayarak yaşamlarını rahatça sürdürebiliyorlardı. Yine de zaman içinde Anadolu'da yaşayan komşulardan tanıma, hayvancılığı ve çömlekçiliği öğrenmişlerdi.

"Fikirtepe Kültürü", İstanbul'da bu büyük değişiklikler dönemine verilen isimdir. Bu kültür adını, Kadıköy İlçesi'ndeki Fikirtepe kazı yerinden almıştır. Fikirtepe köyündeki kulübeler, yuvarlak biçimli, çamur sıvalı dallardan örülerek yapılmış küçük evlerdi. Fikirtepeliler avcılık ve toplayıcılık yapıyor, bir yandan da çiftçilikle uğraşıyorlardı. İstanbul çevresinde çok uzun zaman varlığını sürdüren bu kültüre ait buluntulara İçerenköy, Tuzla, Pendik ve Yanımburgaz Mağarası'nda da rastlanmıştır. "Fikirtepe Kültürü"ne özgü çanak-çömlekler komşular tarafından da çok tutulmuş; Balkanlar üzerinden Avrupa'ya kadar yayılmıştı.

Günümüzden 7300 yıl önceleri "Fikirtepe Kültürü" gelişerek devam ederken, bölgeye yeni bir insan topluluğu göç etti. Büyük olasılıkla İç Batı Anadolu'dan gelen bu yeni topluluğun yarattığı farklı dönem "Hoca Çeşme Kültürü" adıyla anılır. Bölgenin bu yeni sakinleri yaşamlarını çiftçilik yaparak sürdürüyor; kilden yaptıkları kırmızı renkli kap kacak kullanıyorlardı. "Fikirtepe Kültürü" zaman içinde daha gelişkin olan "Hoca Çeşme Kültürü"nü etkisi altında kalmış ve yerli özelliklerini yitirmişti.

Kalkolitik ve Tunç çağlarında Anadolu, Ege ve Yakındoğu'da çok hızlı kültürel değişimler olmaktaydı.

Günümüzden 6000-3000 yıl öncelerinde yaşanan bu süreçte, büyük kentler ve kent-devletleri oluşuyor, bunları büyük devletler ve imparatorlukların kurulması izliyordu. Balkanlar ve Doğu Avrupa'da ise, kentleşme ve politik örgütlenme aynı hızla gerçekleşmemişti. Bu bölgelerde henüz, eskinin köy ekonomisi gelişerek devam ediyordu. Böylece İstanbul ve çevresi de, dönemin hızlı gelişmelerine ve değişimine ayak uyduramamış, giderek önemini yitirmişti.

Istanbul, dört bir yanında birbirinden farklı kültür bölgelerinin olduğu bu dönemde basit bir taşra yerleşmesi görünümünü koruyordu. Çevresi, Çanak-kale yakınlarındaki Troia, İç Anadolu'daki Hitit ve Ege dünyasındaki Miken uygarlıkları gibi parlak ve zengin kültürlerle sarılmıştı. İstanbul'da bu döneme ait buluntulara Bakırköy, Sultanahmet, Selimpaşa ve Büyükçekmece Gölü çevresinde rastlanmıştır. İstanbul'daki bu tip irili ufaklı küçük köy yerleşmeleri, büyük imparatorlukların kurulmasına dek varlıklarını sürdürmüştür.

6

Istanbul ve çevresindeki tarihöncesi çağlara ait buluntu yerleri

Byzantion

İstanbul'un bir kent olarak tarih sahnesine ilk kez çıkışı, günümüzden yaklaşık 2700 yıl öncelerine rastlar.

Bu tarihlerde bugünkü İstanbul'un yerinde üç ayrı kent vardı: İlk kent, Kadıköy'de kurulan ve "Körler Ülkesi" olarak anılan Kalkhedon kentidir. İkinci kent, Eminönü ve Fatih ilçelerinin bulunduğu "Tarihi Yarımada" olarak bilinen alanda kurulan Byzantion'dur. Üçüncü kent ise, İstanbul'un dışında bugünkü Silivri İlçesi sınırları içinde kalan Selymbria idi. Boğazın Trakya yakasında kurulan Byzantion ile Anadolu yakasında bulunan Kalkhedon, günümüz İstanbul'unun çekirdeğini oluşturan kentlerdi.

İstanbul'da üç kent

Byzantion kentini kuranlar, Yunanistan'ın orta bölgelerindeki Megara kentinden gelen kolonistlerdi. Kolonistler ticaret yapmak, yeni kaynaklar bulmak veya yayılmacı siyasi amaçlarla kendi ülkelerinden göç eden ve yeni kentler kuran topluluklardı. Byzantion kentinin kuruluşunda Megaralılar'a, Batı Anadolu'dan gelen Miletoslu kolonistler ile Byzantion'un karşı komşusu Kalkhedonlular da büyük olasılıkla yardım etmişlerdi.

"Tarihin Babası" olarak tanınan Bodrumlu Herodotos, o dönemin İstanbul'una dair bilgiler verir. Günümüzden 2500 yıl önce yaşayan Herodotos, Byzantion kentinin karşı kıyıda Kalkhedon kentinden tam 17 yıl sonra kurulduğunu anlatır. Amasyalı coğrafyacı Strabon da benzeri bilgiler vermiştir. Her iki anlatıcı da bir noktada birleşirler: *Anadolu yakasında ilk kenti kuran Kalkhedonlular*

kör olmalıydılar! Kör olmasalardı, karşı kıyıda böylesine elverişli ve güzel bir yer dururken gelip oraya yerleşmezlerdi. Kalkhedon'un tarih boyunca "Körler Ülkesi" diye anılmasının nedeni belki de bu düşüncedydi.

Mitolojide Byzantion'un kuruluşu ve İstanbul Boğazı ile ilgili güzel bir efsane anlatılır.

Argos kralının kızı Io, kentteki Hera Tapınağı'nın rahibesidir. Tanrılar tanrısı Zeus bir gün Io'yu görür ve ona aşık olur. Zeus'un karısı olan tanrıça Hera, kocasının kendisini aldattığını anlayınca çok sinirlenir. Zeus, Io'yu kansının gazabından korumak için onu inek biçimine sokar. Hera buna kanmaz ve ineği ister. Io'yu alır ve başına bin gözlü dev Argos'u nöbetçi bırakır. Buna karşılık Zeus da, Hermes'i gönderir ve dev'i öldürtür. Hera bu kez Io'nun peşine bir at sineği salar. Sineğin ısınklarından canı çok yanan zavallı Io, İstanbul Boğazı'nı aşarak Anadolu yakasına kaçar. İşte bu öyküden dolayı İstanbul Boğazı, "Inek Geçidi" anlamına gelen Bosporos adını almıştır.

Kentin adı ile ilgili öyküde de yine Io vardır. Io, "Altın Boynuz" olarak anılan Haliç'i aşar ve bir kız çocuk doğurur. Bebeğinin adını Keroessa koyar. Keroessa büyür ve günün birinde, denizler tanrısı Poseidon'dan Byzas adında bir oğul dünyaya getirir. Byzas büyüdüğünde, annesinin kendisini doğurduğu yerde bir kent kurar. Kent, kurucusunun adını alır ve Byzantion olarak anılır. Gerçekte,

Megaralılar'ın komutanı olan Byzas, Byzantion'un Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinin ön yüzünde miğferli ve sakallı olarak resmedilmiştir. Bu paraların arka yüzlerinde görülen gemi ise Byzas'ı, Megara'dan Byzantion'a getiren gemi olmalıdır.

Byzantion'un nasıl bir kent olduğunu anlatan Yunan tarihçi Polybios, günümüzden 2200 yıl önceleri yaşamıştır. Polybios'a göre Byzantion, deniz kıyısında, korunaklı ve zengin bir kenttir. Boğazın üstündeki konumu dolayısıyla, Karadeniz ile Ege dünyası arasındaki ticaretin kilit noktasıdır. Önceleri sadece boğazdaki deniz yolunu kontrol eden Byzantion, sonraları Trakya'dan Anadolu'ya ve Anadolu'dan Trakya'ya geçişleri de kontrol etmeye başlar. Bu geçişlerden ilginç bir örnek 2500 yıl önce, Pers kralı I. Dareios'un İskit seferi sırasında yaşanır. Kral Dareios, gemileri yan yana dizdirerek bir köprü oluşturur ve ordularını karşı kıyıya geçirir. Boğaz sularındaki akıntılar da Byzantion'un deniz ulaşımında ve boğaz trafiğini kontrol edebilmesinde çok etkili olmuştur.

Balıkçılık, özellikle palamut balığı Byzantion'da önemli bir gelir kaynağıydı.

Her yıl Karadeniz'den gelip İstanbul Boğazı'ndan geçerek Ege'ye göç eden palamut sürüleri kentin simgesi olmuştu. Kentin Roma İmparatorluk Dönemi paralarının üstünde çoğu kez palamutlar, bazen de yunuslar resmedilmişti. Coğrafyacı Strabon, keçi boynuzuna benzettiği Haliç'in palamut kaynadığını anlatır. Hatta, Haliç'te o kadar çok palamut vardır ki, onları elle yakalamak bile çok kolaydır. Bundan 2100 yıl önce yaşayan Romalı yazar Yaşlı Plinius, Haliç'i "Altın Boynuz" adıyla tanımlar. Haliç'e bu ismin verilmesinin nedeni, sulamında kaynayan palamut balıklarının pullarının altın gibi parlaması olmalıdır.

Byzantionlular balıkçılığın yanı sıra kentin verimli topraklarında tarım yapıyor, sığır yetiştiriyorlardı. Kent, Karadeniz (Pontos) ticareti için de önemli bir noktaydı. Karadeniz Bölgesi'nin sattığı sığır, bal, balmumu ve tuzlanmış balık gibi ürünler ile köle ticaretinin ve güneyden Karadeniz'deki kolonilere giden zeytinyağı ve şarap ticaretinin yolu Byzantion'dan geçiyordu.

Byzantion'da ilk paranın basılması, günümüzden 2500-2400 yıl öncele-rine rastlar. Bu ilk gümüş sikkelerin basılması kentin kuruluşundan çok sonra gerçekleşmiştir. Bu gecikmenin nedenlerinden biri, Byzantion'un, Pontos ile yaptığı ticarete sikke yerine değiş tokuş sistemini kullanıyor olmasıydı. Diğer neden de, bölgedeki en geçerli para olan Kyzikos kenti sikkeleriydi. Çünkü, Kyzikos kenti parası bugünün dolar ve markı gibi değerliydi. İşte bu nedenlerle Byzantion, kendi parasını basmak için belki de hiç acele etmemişti.

Byzantion kentinde tanrıların dünyası da çok renkliydi. Kentliler, diğer Megara kolonilerindeki gibi, ışık ve müzik tanrısı Apollon ile av tanrıçası Artemis'e birlikte tapıyorlardı. Artemis, Phosphoros adıyla yeraltı tanrıçası Hekate ile bir tutulmuştu. Kentlilerin benimsediği diğer tanrıları, bereket tanrıçası Demeter, cesaretin simgesi Herakles, şarap ve bağ bozumu tanrısı Dionysos ve akıl tanrıçası Athena idi. Kentte basılan paralarda en çok rastlanan tanrı, denizler tanrısı Poseidon'du.

Byzantion, yaklaşık 30-40.000 kişinin yaşadığı büyük bir kentti.

Byzantion kentinin yapıları, bugün tamamen Osmanlı ve modern kent yapılarının altında kalmıştır. İstanbul'un yoğun kent dokusu, arkeolojik kazı çalışmalarını olanaksız kıldığından Byzantion yapıları hakkında, ancak antik kaynaklardan, özellikle Ortaçağ kaynaklarından bilgi edinebiliyoruz.

Byzantion kentinin çekirdeğini oluşturan yer, bugün Topkapı Sarayı ve Aya-sofya'nın bulunduğu tepedir. Topkapı Sarayı'nın olduğu alan, kentin merkezi, *akropolis*'tir. O günlerde *akropolis*, üzerindeki pek çok tapınakla çok görkemli bir tepeydi. Yine kaynaklardan öğrendiğimize göre kentte, büyük bir pazar yeri (*agora*) vardı. Bugünkü Sultanahmet'te bulunan Thrakion adındaki büyük meydanın kuzeyinde, Strategion adı verilen üst düzey devlet yöneticilerinin oturdukları bir alan bulunuyordu. Strategion, yaklaşık olarak bugünkü Sirkeci semtinin olduğu yerdeydi. Sadece erkek çocukların eğitimi için kurulan *gymnasion* denilen okullar ve kentin su gereksinimini karşılayan sarnıçlar kentin diğer yapılarıydı. "Altın Boynuz" Haliç'teki limanlardan birinde dalgakıran inşa edilmişti. Haliç'teki diğer limanların girişleri ise zincirlerle kapatılıyordu.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Byzantion, Sarayburnu'ndan daha içerilere doğru genişledi. İmparator Hadrianus döneminde bir sukemeri yapıldı. Bugün Sultanahmet Meydanı olarak bilinen alanda Hipodrom'un yapımına başlandı. Bu yapı ancak İmparator Constantinus döneminde bitirilebildi. Tüm sanat etkinliklerinin merkezi olan tiyatro, İmparator Septimius Severus döneminde inşa edildi. Kentin en önemli hamam yapısı olan Akhilleus Hamamı ise, Strategion yakınındaydı. Kentin çevresi ilk zamanlardan beri surlarla çevriliydi. Yaklaşık 1500 yıl önce yaşayan Byzantionlu Dionysos, kenti çevreleyen bu güçlü surların 6.5 km uzunluğunda olduğunu anlatır. Surların 1 km'lik kısmı kara surları, geri kalanı ise deniz surlarıydı. Byzantion kentinin mezarlık (*nekropolis*) alanı, bugün Çemberlitaş, Beyazıt ve Laleli semtlerinin yayıldığı alandıydı. Ne yazık ki, saydığımız bütün bu yapılardan günümüzde hiçbir iz kalmamıştır.

Byzantion'un tarihi, kurulduğu andan başlayarak biri ardına gelen istilalarla doludur.

Byzantion kenti, siyasi ve coğrafi konumu, göz alıcı zenginlikleri nedeniyle kurulduğu günden beri komşularının dikkatini çekiyordu. Batıdan gelen savaşçı ve yağmacı Trak kabilelerinin saldırılarını çok uzun yıllar boyunca devam etmişti. Byzantion, ilk büyük istilayı günümüzden 2600 yıl önceleri yaşadı. Kent, İran'dan çıkarak tüm Önsya'yı ele geçiren Persler'in denetimine girdi. 2500 yıllarında Batı Anadolu'da, tarihe "İonia Ayaklanması" adıyla geçen büyük bir halk hareketi yaşanıyor. İonlar, tüm bölge kentleri gibi Byzantion'u da istila ettiler. Bu ayaklanma bastırıldıktan hemen sonra Byzantion bu kez de, Fenike donanması tarafından yakılıp yıkıldı. Fenikeliler, Doğu Akdeniz kıyılarında, bugünkü Lübnan'da yaşayan ve tüm Önsya'da koloniler kurmuş tüccar ve denizci bir ulustu. Savaşlarda Persler'in yanında yer alan Fenikeliler'in istilası sonucu kent, bir süre daha Pers egemenliği altında yaşadı.

Ege dünyasında Yunanlar, doğulu Persler'e karşı kazandıkları zaferlerle giderek güçlenmişlerdi. Byzantion bu kez de Yunan egemenliği altına girdi. MÖ 478 yılında, Atinalılar'ın Persler'e karşı kurduğu "Delos Deniz Birliği"ne üye oldu. Kentin bu birliğe ödediği yıllık vergi çok yüksekti. Bu ağır vergi o günlerde Byzantion'un ne kadar zengin bir kent olduğunu göstermektedir. Karşı kıyıda Kalkhedon kenti aynı birliğe, Byzantion'un ödediği verginin ancak üçte birini ödüyordu. Byzantion, bundan sonraki bir kaç yüzyılı daha sakin ve düzenli geçirmeyi başardı.

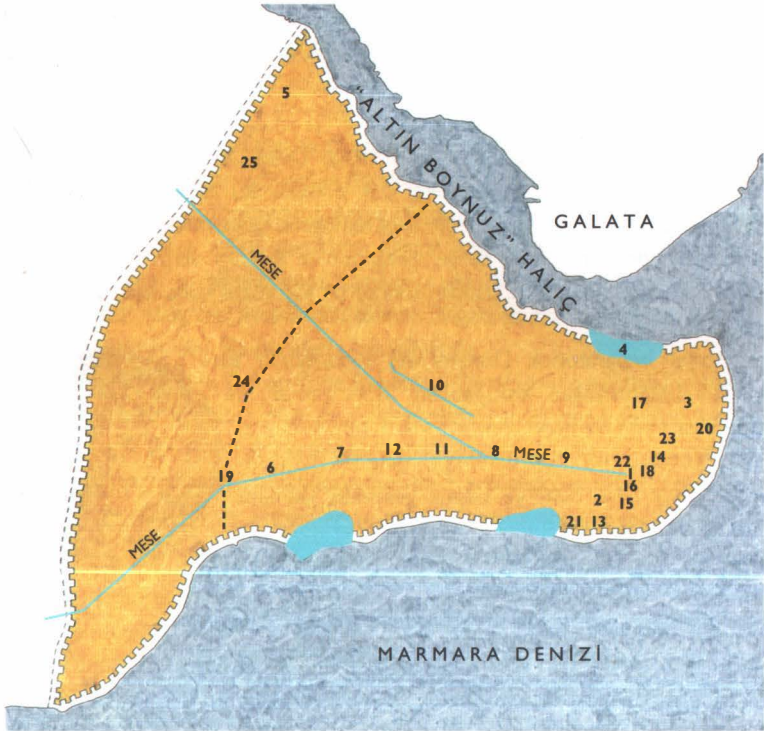
Roma İmparatorluk Dönemi'nde Byzantion'u kimi zaman bağımsızlığını koruyabilen, kimi zaman da Roma'ya vergi vermek zorunda kalan bir kent olarak görüyoruz. Bu dönemde kent, ilginç bir mücadelede yanlış taraf oldu ve başına gelmedik kalmadı. Pescenius Niger ile Septimius Severus imparator olabilir için savaşıyorlardı. Byzantion bu amansız yarışta Pescenius Niger'in tarafını tutmuştu. Oysa savaşı Septimius Severus kazandı. Severus, kendi tarafını tutmayan Byzantion kentini MS 196 yılında ele geçirdi ve kent halkını çok ağır cezalandırdı. Bununla da yetinmedi, kenti aşağılamak için topraklarının bir kısmını Tekirdağ yakınlarındaki Perinthos kentine hediye etti. Daha sonraları Gotlar'ın (Keltler) saldırılarına da uğrayan kent, ancak Büyük Constantinus'un imparatorluğu döneminde toparlanabildi.

Byzantion, MS 11 Mayıs 330'da Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti "Yeni Roma" olarak bir kez daha kuruldu. Bir süre sonra da imparatorun adından dolayı ismi Konstantinopolis olarak değiştirildi.

- 1) Milion, 2) Hipodrom, 3) Akropolis, 4) Neorion Limanı, 5) Blakhernai Sarayı, 6) Arcadius Forumu, 7) Bovis Forumu, 8) Theodosius Forumu, 9) Constantinus Forumu, 10) Valens (Bozdoğan) Sukemeri, 11) Kapitol, 12) Amastrianos, 13) Boukoleon Sarayı, 14) Ayasofya, 15) Büyük Saray, 16) Zeuksippos Hamamı, 17) Strategion, 18) Augusteion Meydanı, 19) Altın Kapı, 20) Mangana Sarayı, 21) Hormisdas Mahallesi, 22) Basilika, 23) Aya Irini Kilisesi, 24) Constantinus Suru, 25) Khorá (Kariye) Manastırı

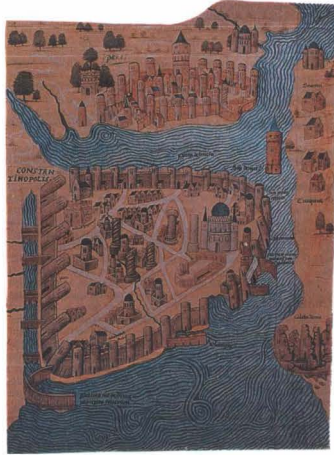

Konstantinopolis

Konstantinopolis

4. yüzyılda Byzantion kentinin kaderi, peş peşe yaşanan önemli bazı olaylarla yeniden belirlendi.

İlk olay 324 yılında, İtalya'daki başkent Roma'dan sonra ikinci kent seçilmesiydi. 330 yılında kent bu kez de, "Nea Roma" adıyla Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti ilan edildi. 392 yılında Hristiyanlık, imparatorluğun resmî dini olarak kabul edildi. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasından sonra ise kent, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti oldu.

I. Constantinus, Byzantion'daki bütün bu gelişmelerin mimarıydı. İmparator olabilmek için uzun ve çok kanlı bir mücadele veren I. Constantinus, yaklaşık 300 yıldır giderek büyüyen Hristiyanlık dinine hoşgörüyle bakıyordu. 313 yılında imzaladığı Milano Bildirgesi'yle bu yeni dine, eskinin çok tanrı inanışıyla eşit haklar tanıyan ilk imparator olmuştu. Yaşamı boyunca çok tanrı inancına sadık kalan I. Constantinus, Hristiyanlık dininin gelişimini daima desteklemiş, hatta çocuklarını bu dinde yetiştirmiş ilginç bir kişilikti.

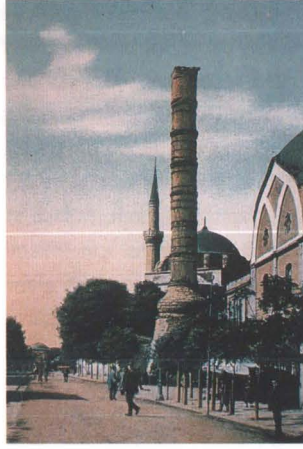
Byzantion'u Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti yapan birçok neden vardı. Kent, tüm deniz ve karayollarının kesiştiği bir noktadaydı. Roma ordularının sefer yolu olan Via Egnatia Byzantion'dan geçiyordu. "Altın Boynuz" Haliç, korunaklı büyük bir limandı. Kentin çevresinde ormanlar vardı. Trakya ve Anadolu yakasındaki geniş arazilerde tarım yapılıyordu. Kentin savunma sistemi de son derece güçlü ve yeterliydi. Bu özellikleriyle Roma'ya başkent olan Byzantion, tüm saldırılara göğüs gererek yaşamını yüzyıllarca sürdürebilmiş güçlü ve zengin bir kentti.

**Romalılaşıma-Hıristiyanlaşma sürecinde Konstantinopolis,
çok sayıda anıt yapıyla bezeniyor, kent
yeni bir kimlik kazanıyordu.**

Kente adını veren I. Constantinus, Strategion ve Tetrastoon gibi eski kentin büyük meydanlarını korumuştur. O günlerde Sultanahmet'te Milion adında bir dikili taş vardı. Bu ve benzeri taşlar bulundukları yerin eski başkent Roma'ya olan uzaklığını belirleyen mil taşlarıydı. I. Constantinus, Milion'dan başlayan yol olan Mese'yi uzatarak kenti boydan boya kateden ana caddeyi yaptırdı. Ana cadde Mese, bugünkü Laleli Camisi'nin yerinde bulunan Kapitol'de ikiye ayrılıyordu. Güneybatıya ayrılan yolun sonundaki "Altın Kapı", imparatorların kente girdiği anıtsal tören kapısıydı.

I. Constantinus, eski kentin mezarlık alanı olan Çemberlitaş'ta kendi adıyla anılan ve forum denilen bir meydan yaptırmıştı. Söylentiye göre imparator, Byzantion'u kuşattığı zaman çadırını bu alanda kurmuştu. Oval biçimli bu büyük meydanın zemini mermer döşeliydi. Forumun Mese'ye açılan batı kapısındaki yazıtta şunlar okunuyordu: *Menas bu altın eseri, altın zengini imparatorların*

şehrini yüceltmek üzere bütün gelip geçenler için yaptı. Heykellerle bezenmiş olan bu meydanın ortasında 50 m yüksekliğinde tek bir sütun üzerine imparatorun heykeli konulmuştu. Bugün "Çemberlitaş" olarak bilinen ve mor renkli porfir taşından yapılmış bu sütun, Roma'daki Apollon Tapınağı'ndan özel olarak getirilmişti.

Nüfusu 150-200.000'lere ulaşan Konstantinopolis'te halkın yoğun olarak yaşadığı alanlar, bugünkü Sultanahmet ve Çarşıkapı semtleriydi. Bu alanlar aynı zamanda kentin yönetim, din, eğlence ve ticaret merkezi konumundaydı. Çok önceleri yapımına başlanan Hipodrom nihayet tamamlanmış, kentlilerin toplandığı büyük bir merkez olmuştu. Basilika adındaki yapı topluluğu içinde, *praetorium* denilen bir yönetim merkezi, adliye binası ve dükkânlar vardı. I. Constantinus, *akropol*teki tapınakları korumuş, ancak ikinci din olarak yasallaşan Hristiyanlık için üç kilise yaptırmıştı: Bugün Topkapı Sarayı I. Avlu'da kalan Aya İrini Kilisesi, katedral görevini üstlenmiş "Kutsal Baş Kilisesi"ydi. Aziz Akkios Kilisesi Haliç yakınlarında, Aziz Mokios Kilisesi ise kent surlarının dışında, mezarlık alanında idi.

İmparatorların oturacağı sarayın yeri için, Hipodrom tepesinin denize ve adalara bakan yamaçları seçilmişti. I. Constantinus burada, daha sonraları tamamlanacak olan "Büyük Saray"ın ilk yapılarını yaptırdı. I. Constantinus yeni başkenti şekillendirirken, Roma'nın zengin ve soylu ailelerini, tüccarlarını ve sanatçılarını Konstantinopolis'te toplamıştı. Roma'dan göç edenlere önemli ayrıcalıklar tanıdı. Kentin bu yeni sakinleri vergi vermiyorlar, kendilerine ait saraylarda oturuyorlardı. Günümüzde, Sultanahmet'teki Adliye Sarayı'nın yakınında kalıntıları görülebilen Philoksenos Sarayı, bu tip bir yapıydı.

I. Constantinus, kentin kapladığı alanı 4-5 katına çıkarmıştı. Böylece kentin çevresini saran sur duvarlarının da genişletilmesi gerekti. Hristiyan efsanelerine göre, yeni surların nerelerden geçeceğini I. Constantinus, bir meleğin rehberliğiyle belirlemişti. Haliç kıyılarında Cibali semtinden başlayan bu yeni surların, Fatih Camisi'nin bulunduğu tepeyi aşarak, Vatan Caddesi üzerinden geçtiği ve Cerrahpaşa çevresinde Marmara kıyılarına vardığı sanılmaktadır.

Konstantinopolis'in kent yapısı gelişirken, nüfusu da çoğalıyordu. Giderek artan beslenme gereksiniminin karşılanması için önlemler alınıyordu. Mısır'dan tahıl getirtiliyor, bundan yapılan *annona* adındaki ekmek bedava dağıtılıyordu. Kentin giderek artan su gereksinimi için eskiden yapılmış sukemerlerine yenileri ekleniyordu. Bu dönemde yapılan su dağıtım sisteminin, İstranca ve Balkan Dağları'ndan kente kadar ulaştığı bilinmektedir.

I. Constantinus, devlet düzeni ile ilgili yeni düzenlemeler de yapmıştı. Saray memuriyetini ve devlet bürokrasisini merkeziyetçi bir yönetime dayandırdı. *Solidus* adıyla tanınan yeni bir para sistemi kurdu. İlk kez dini tartışmaları yönetti ve böylece, imparatorların aynı zamanda dini liderler olduklarını da belirledi. I. Constantinus 337'de öldüğünde, anıt mezarı surlara yakın bir yerde yapıldı. Oğlu II. Constantinus babasının gömüldüğü yerde onun anısına Havariler Kilisesi'ni yaptırdı. Bu bölge daha sonraları imparatorların gömüldüğü bir alan olacaktı.

Kentin Romalılaşması ve Hristiyanlaşması süreci, II. Constantinus döneminde de devam ediyordu. Konstantinopolis, gerek görünüm olarak, gerekse yoğunluk bakımından İtalya'daki Roma ile yarışacak duruma gelmişti. 360 yılında "Kutsal Akıl Kilisesi" Ayasofya'nın yapımına başlandı. Günümüzdeki Ayasofya'nın inşa edildiği tanhten yaklaşık 250 yıl önce yapılan bu ilk yapı kentin yeni katedrali oldu.

Kent zamanla imparatorların kendi adlarıyla anılan büyük meydanlarla bezenerek genişlemekteydi. 393 yılında açılışı yapılan Theodosius Forumu (*Forum Tauri*) bugünkü Beyazıt Meydanı'nın yerinde, ünlü Mese üzerindeydi. İmparator I. Theodosius'un adını taşıyan bu büyük meydana süvari heykelleri vardı. Beyazıt'ta kalıntılan günümüzde de görülebilen Tetrapylon da, yine Mese üzerindeki bir zafer anıtıydı. 403 yıllarında yapıldığı bilinen Arcadius Forumu, bugünkü Haseki ve Cerrahpaşa semtlerinin bulunduğu yerdeydi. Meydanın ortasındaki anıt sütunun üstüne İmparator Arcadius'un büyük bir heykeli yerleştirilmişti. Sütunun çevresindeki birbirinden güzel kabartmalarda imparatorun seferleri ve kazandığı zaferler anlatılıyordu. Bu anıttan günümüze kalan anıtsal kaide, yoğun kent dokusu içinde, bir evin bahçesinde sıkışıp kalmıştır.

5. yüzyıl başlarında Konstantinopolis, 14 yönetim bölgesine ayrılmıştı.

Bu bölgelerden 12 tanesi surların içindeydi. 13. bölge olan Galata'nın adı Sykai idi. 14. bölge büyük olasılıkla Kosmidion'du (Eyüp). O günlerde kentte 322 sokak, 5 imparator sarayı, 9 prens sarayı, 4388 önemli konut, 4 meydan, 2 tiyatro ve Hipodrom, 14 kilise, 8 halk hamamı, 153 özel hamam, 52 *portica* denilen üstü kapalı yaya yolu, 5 tahıl ambarı, 20 halk finni ve 120 özel finni bulunmaktaydı. Konstantinopolis 5. yüzyılda, büyük yangınlar, açlık ve ayaklanmalarla sarsılmıştı. Bu felaketlerden biri olan 465 yılındaki yangında, 14 yönetim bölgesinin sekizi tahrip oldu. Böylece kentte yeni yapılardan çok, hasar gören, yanıp yıkılan yapıların onanımı öncelik kazandı.

Bu yüzyılda Theodosius ve Arcadius forumları arasındaki alanda Bovis Forumu yapılmıştı. Günümüzde Aksaray semtini kaplayan bu meydan adını, sığır anlamına gelen *būs* kelimesinden almış olmalıdır. Meydanda tunçtan yapılmış bir sığır ya da boğa heykeli vardı. Bu forum ilk yıllarında, ateşte yakılarak idam edilme cezalarının uygulandığı bir meydan olarak tanınmıştı. Constantinus Hamamı ve Fatih'te bugün Kıztaşı olarak bilinen Marcianus Sütunu ve bulunduğu meydan da bu dönemin yapılarındandır.

II. Theodosius döneminde kent batıya doğru 1.5 km daha genişlemişti. Böylece kenti çevreleyen surlar yeniden yapıldı. Günümüze kadar korunarak gelen bu surların 427 yılında yapıldığı bilinmektedir. Yeni sur, büyük hendeği ve kuleleri ile çok daha güçlü ve görkemliydi. Eski sur ile aralarındaki alan bağ, bahçe ve mezarlık olarak boş bırakılmıştı. Su toplamak için kullanılan samıçların yanı sıra, daha sonraları bu alanlarda manastırlar da yapıldı. Trakya'dan gelen saldırılara karşı inşa edilen "Uzun Sur" ise çok daha dışarıdaydı. Marmara'da, Silivri kıyısından başlayan bu dış sur, Karadeniz'e kadar uzanıyordu.

Julianus, Haliç'teki Proosphorion ve Neorion limanlarına ek olarak Marmara kıyılarında bir liman daha yaptırmıştı. Daha sonraları Proosphorion Limanı terk edildi. Neorion Limanı'na donanma demirlemişti. Ticaret için yalnızca Iulianus Limanı kullanılıyordu. I. Theodosius, Lykos (Bayrampaşa) Deresi ağzına bir liman yaptırdı. Ayrıca, Mısır'dan gelen malların boşaltılabilmesi için kullanılan Horrea Alexandrina Limanı'nı ve Horrea Theodosius Ambarları'nı inşa ettirdi.

Kente yaşayan Hristiyan topluluğu giderek güçlenmiş ve örgütlenmeye başlamıştı. Aziz Büyük Basileios önderliğinde Ortodoks inancı filizlenmekte ve doğunun manastır yaşamı biçimlenmekteydi. İlk manastır 382 yılında yapılan Dalmatu'dur. Günümüzde İmrahor İlyas Bey Camisi adıyla bilinen Studios Manastırı ise, "İmparator Kapısı" yakınlarında inşa edildi. Bu manastır, ürettiği el yazmaları, minyatürler ve *ikon*larla büyük ün kazanmıştı.

6. yüzyılda Konstantinopolis, Akdeniz İmparatorluğu'nun başkenti oldu.

Justinianus, "dünyanın mutlak lideri" ve "tanrının vekili" unvanlarıyla tüm yetkileri kendinde toplamıştı. Onun döneminde siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda tam bir merkez olan kentin nüfusu en yüksek düzeyine ulaşarak 300-400.000'leri buldu. I. Justinianus döneminde Konstantinopolis'in ekonomik ve ticari gücü çok artmıştı. Suriye'den ipek ve keten, Gazze'den şarap, Kapadokia'dan papirüs ve kürk, Karadeniz'den köle ve tuz, Uzak Doğu'dan baharat, değerli taşlar ve ipek alıyor; bu ürünleri Avrupa'ya dağıtıyordu. Aynı şekilde Avrupa'dan gelen mallar da Konstantinopolis üzerinden doğuya gidiyordu. Bu yıllarda Çin'den gelen misyonerlerin kaçırdığı kozalar sayesinde kentte ilk ipek üretimi başladı. Bizans İmparatorluğu gelip geçen tüm bu mallardan vergi alıyor; üretim,

lonca sistemiyle kontrol ediliyordu. Bizans para birimi *nomisma*, günümüzün doları gibi her yerde geçerli standart bir para birimi olmuştu.

O yıllarda Hipodrom, en hareketli günlerini yaşıyordu. Roma'nın ünlü araba yarışları büyük bir heyecanla sürdürülüyordu. Yanış takımları eski Roma geleneğine uygun olarak renklerle anılıyorlardı. Önceleri Maviler, Yeşiller, Kırmızılar ve Beyazlar diye ayrılan bu takımlar, sonraları Maviler ve Yeşiller olarak ikiye ayrıldılar. Bunlar zamanla yarışan spor takımları olmaktan çıkıp, halkın siyasal, sosyal ve dinsel tercihlerinin de simgesi oldular. Maviler, Eski Yunan ve Roma'nın yönetimi ellerinde tutan toprak sahibi soyluları temsil ediyorlardı. Yeşiller ise, ticaret ve zenaatla uğraşan çalışan halkı, memurları ve doğu eyaletlerinden gelenleri simgeliyorlardı. Maviler ve Yeşiller arasında Hristiyanlık'ın yorumlanmasına dair farklılıklar da vardı. Yeşiller, İsa'nın Tanrı ile aynı cehverden olduğuna inanıyor; Maviler ise, İsa'nın Tanrı'dan ayrı bir varlık, bir peygamber olduğunu düşünüyorlardı.

19

Halkın siyasal tavrını belirlediği bir arenaya dönen Hipodrom'da bu takımların taraftarları kimi zaman birleşip imparatora karşı ayaklanmakta, kimi zaman da birbirleriyle dövüşmekteydiler. 532 yılında meydana gelen ve "açlarla tokların savaşı" olarak anılan Nika Ayaklanması Hipodrom'un en kanlı olayı oldu. Ağır vergiler nedeniyle ayaklanan Maviler ve Yeşiller, kentin önemli bir bölümünü yakıp yıktılar. 542'deki veba salgını da kente büyük zarar veren diğer bir felaketti.

I. Iustinianus döneminde Konstantinopolis, anıtısal yapılar, kiliseler ve manastırlarla donatıldı.

Iustinianus, eskisinin yerine bugünkü Ayasofya Kilisesi'ni yaptırdı. İmparatorların taç giyebilecekleri görkemli bir katedral olması amaçlanan yapının mimarları Miletoslu Isodoros ve Trallesli Anthemios'tu. Kilise mimarlığında o güne dek

benzeri olmayan çok farklı bir taşıma sistemi geliştiren mimarlar, iç mekânda çok özel ruhani bir etki yaratmayı başardılar. Gerçekten de Ayasofya, dantel gibi işlenmiş mermer sütun başlıkları, altın üzerine yapılmış renkli mozaikleri ve gökyüzünden altın zincirle asılı kubbesi ile tansal bir yapı olmuştu.

İ. Iustinianus, Ayasofya'nın yanında altın mozaiklerle kaplı bir Vaftizhane ve hemen arkasındaki Khalkoprateia Meryemi Kilisesi'ni de yaptırdı. Nika Ayaklanması sırasında harap olan Aya İrini Kilisesi'ni onarttı. Marmara kıyısına yakın inşa edilen Aziz Sergios ve Bakkhos kilise grubu, Dagistheus Hamamı ve Basilika Sarnıcı yaptırdığı diğer önemli yapıları. Yazılı kaynaklara göre İ. Iustinianus, kent içinde ve dışında kendisi için birçok saray, 6 konaklama yapısı ve 33 kilise inşa ettirmişti. Dinsel amaçlı yapıların büyük bir çoğunluğu kentin zengin ve soylu aileleri tarafından da yaptırılmıştı.

7. yüzyıl başlarında Konstantinopolis, parlak bir dönemi geride bırakmış, ekonomik krizlerle çalkalanmaktaydı. Bir yandan doğu ve batıdan gelen saldırılar, diğer yandan çatışan dini eğilimler ve hele 747 yılındaki büyük salgın kentin gelişmesini durdurmuştu. İmparatorluk topraklarını kaybetmeye başladı. Kuzey Afrika kıyıları, Mısır, Filistin ve Suriye Arapları'na, İspanya Vizigotları'na, İtalya'nın büyük bölümü Lombardları'na, Yunanistan ve Balkanlar Slavları'na geçmişti. 674 ve 717 yıllarında Konstantinopolis, Araplar tarafından iki kez kuşatıldı.

8. ve 9. yüzyıllarda Konstantinopolis, "İkonoklazm" denilen büyük bir dinsel çatışmanın sahnesi oldu.

Bu dönemde ana konu, İsa'nın tanrı/insan ikileminin sorgulanmasıydı. Halk arasında kutsal kişileri betimleyen ve *ikona* adı verilen dinsel resimlere olan düşkünlük 6. yüzyıldan beri çığrından çıkmıştı. *İkonolarda* betimlenen kişilere

değil, neredeyse *ikonanın* kendisine tapınılır olmuştı. İsa, Meryem ve azizlerin betimleriyle tannaya ibadet ediliyor edilemeyeceği noktasında odaklaşan tartışmalar giderek şiddetlenmekteydi.

İkonalar karşı ilk büyük hareket III. Leon'dan gelmişti. Leon, 726 yılında Büyük Saray'ın Halke Kapısı'nın üstündeki İsa betimini kaldırttı. Halk buna büyük bir öfkeyle karşı çıktıysa da, isyan şiddetle bastırıldı. III. Leon daha sonra *ikonalar* yasaklayan bir yasa çıkardı. Kilisenin ve papalığın bu yasayı onaylamaması üzerine Leon, papanın kentteki temsilcilerini tutuklattı. Bu olay Roma ve Bizans kiliseleri arasında önemli bir gerginliğe yol açtı. V. Constantinus, III. Leon'un oğlu olarak tahta çıktığında *ikona* düşmanlığı daha da şiddetlendi. Batıda giderek güçlenen Frank Krallığı ile papalık arasındaki dayanışma Bizans'ın aleyhine geliyordu. Bu durum V. Constantinus'u harekete geçirdi. Roma kilisesinin evrensellik ilkesini sarsmak amacıyla, İtalya'daki toprakları Bizans kilisesine bağladı. Bu olay, Batı ile Bizans'ın arasındaki gerginliğin tırmanmasına neden oldu.

753 yılında alınan kararlarla resimlerin kutsallığı resmen reddedildi. Böylece kilise ve manastırlardan kutsal resimler sökülüyor, mozaiklerin üstü sıvandı. Bunların yerlerine hayvan, bitki, av, yangın ve savaş gibi dünyevi konuları işleyen sahneler ve haçlar yapıldı. Din adamlarına karşı yapılan en sert saldırılardan biri 765 yılında gerçekleşti. Hipodrom'da toplanan rahip ve rahibeler ya birbirleriyle evlenmek, ya da işkence görmek ikilemi ile karşı karşıya bırakıldılar.

21

İkonoklazm hareketi, V. Constantinus'un ölümünden sonra giderek zayıfladı. 843 yılında İmparatoriçe Theodora bu döneme son verdi ve Ayasofya Kilisesi'nde düzenlenen bir ayin ile "Ortodoksluk'un Zaferi"ni ilan etti. Bu olay Ortodoks kilisesi tarafından günümüzde de bayram olarak kutlanmaktadır. 867 yılında Ayasofya'daki "Meryem ve Çocuk İsa" adlı mozaik görkemli bir törenle açıldı.

İkonoklazm hareketi tarih sahnesinden silinmişti, ancak Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ayrım giderek derinleşmekteydi. Konstantinopolis tüm bu süreçte eski anıtsal görünümünü yitirmiş, yıkıntı bir kent halini almıştı.

10. yüzyılda toparlanan Konstantinopolis, Ortaçağ'ın en önemli ticaret merkezi olmuştur.

Konstantinopolis, dilleri ve dinleri farklı insanların bir arada yaşadığı kozmopolit bir görünüm kazanmıştı. Asyalılar, Türkler, Karadenizliler, Ruslar, Suriyeliler, Araplar, Bulgarlar, Peçenekler, İspanyollar ve İtalyanlar kentin özellikle Haliç kıyılarında yoğun yerleşimler oluşturmuşlardı. Kentin ana caddesi Mese üzerindeki dükkânlarda ve tezgâhlarda dünyanın dört bir yanından gelen ürünlerin yanı sıra, kentte üretilen değerli mallar da satılmaktaydı. Sarayın çevresinde parfüm, ipek ve kürk satıcıları, altın ve gümüş işleyen sanatçıların dükkânları vardı.

Hipodrom eski önemini yitirmiş, yılın belli günlerinde imparator törenleri ve savaş kutlamaları için kullanılır olmuştur. Önceleri kent yaşamının odak noktaları olan tiyatro ve toplantı salonları gibi önemli yapılar terk edildi. Artık içi kapalı bir yaşam sürdüren kentlilerin toplandıkları merkezler, kiliseler ve pazar yerleriydi. Eskinin gösterişli meydanlarından Constantinus Forumu alışveriş yeri, Theodosius Forumu domuz pazarı, Tetrasyon köle pazarı, Strategion koyun pazarı, Amastrianos ise at ve eşek pazarı olarak kullanılmaktaydı.

Bu yıllarda Konstantinopolis her şeye karşın, batının gözünde hâlâ büyüğü bir doğu kentiydi. Kentin parfüm kokan mermer kaplı yollarında, sütunlar, anıtlar, altın ve değerli taşlarla bezeli yapılar arasında, ipekler ve mor renkli kadife giysileriyle zengin soylular dolaşmaktaydı. Ancak diğer yanda kentte, hırslı ve dilencilerin kol gezdiği daracık, çamurlu ve pis kokulu sokaklar da vardı. Aksaray çevresinde bulunan Amastrianos yakınlarındaki büyük çukurun suçluların ve kimse-sizlerin cesetleriyle dolduğu bilinmektedir.

Şehrin en önemli yapısı olan Büyük Saray, "kent içinde kent" adıyla anılırdı.

Büyük Saray'ın yapımına 4. yüzyılda başlanmış, 10. yüzyıl sonlarına kadar yeni yapılan eklerle genişletilmişti. 11. yüzyıla dek Bizans imparatorlarının oturdukları Büyük Saray, günümüzde Sultan Ahmed Camisi'nin bulunduğu yerden Marmara Denizi kıyısına kadar inen alanda kurulmuştu. Özel bir surla çevre-

lenmiş yaklaşık 1.000.000 m²'lik büyük bir alana yayılan saray binaları denize doğru alçalan teraslar üzerindeydi. Ağaçlıklı bahçeler, göletler ve dereler arasına serpiştirilmiş saray yapıları, konutlar, salonlar, pavyonlar, hamamlar, kiliseler, kütüphaneler, yönetim yapıları, bir hapishane ve bir ipek dokuma fabrikasıydı.

Büyük Saray'ın hemen arkasında Hipodrom ve Zeusippos Hamamları vardı. Diğer tarafta Ayasofya, önünde Augusteon Meydanı ve senato binası yükseliyordu. Deniz tarafında ise Boukoleon Sarayı, imparatorların iskelesi ve Hormisdas Mahallesi bulunmaktaydı. 11. yüzyılda Komnenoslar tarafından iki saray yaptırılmış, böylece Büyük Saray önemini yitmişti. Bu yeni saraylar, Ahırkapı ve Sarayburnu arasında deniz kenarındaki Mangana Sarayı ve Ayvansaray yakınlarında kara surlarına bitişik Blakhernai Sarayı'dır. Blakhernai Sarayı'nı oluşturan yapı topluluğundan günümüze Tekfur Sarayı olarak tanınan üç katlı bir yapı kalmıştır.

Kent içindeki manastırların sayısı giderek artmıştı. Bugün Fenari İsa Camisi olarak tanınan Lips Manastırı'nın yapımı 1261'de tamamlandı. Laleli'de Bodrum veya Mesih Paşa Camisi olarak bilinen Myraleion Manastırı 10. yüzyılda inşa edildi. Fatih'te 11. yüzyılda yapılan Pantepoptes Manastırı günümüzde Eski İmaret Camisi olarak bilinmektedir. Bugün Zeyrek Kilise Camisi olarak tanınan Pantokrator Manastırı 12. yüzyıla aittir. Bu manastırın 50 yataklı bir hastanesi ve cüzzamhanesi de vardı. Daha sonraları Kocamustafapaşa'da İoanosios Andreas, Edimekapı'da Khora (Kariye) ve Pammakaristos manastırları yapıldı. Bunların yanı sıra Boğaz'ın her iki yakasında ve adalarda da çok sayıda manastırın olduğu bilinmektedir.

Konstantinopolis'te üniversite daha 5. yüzyılda kurulmuştu. Felsefe ve bilim dallarında üstün olan bu okulda, Batı'da çoktan unutulmuş Platon ve Aristoteles öğretileri tartışılıyor, yorumlanıyordu. Arap ve Batılı öğrencilerin de okuduğu

okula imparatorluğun her yerinden öğrenciler gelmekteydi. Okulun öğretim üyeleri arasında Psellus, Italus ve Selanikli Leon gibi ünlü isimler vardı. Sanatın her kolunda yetkin yapıtların kaynağı olan Konstantinopolis, tarihi boyunca tam bir sanat üretim merkezi olmuştu. Kent, metal, mine ve fildişi işçiliğinde, dokuma, fresk ve minyatür sanatlarında imparatorluk sınırları içinde ve dışında çok geniş bir çevreyi etkileyebiliyordu.

24

Konstantinopolis'te ticaret, 12. yüzyıldan sonra Rus ve İtalyan tüccarların eline geçti.

11. ve 12. yüzyıllarda kentin nüfusu azalmış, yaklaşık 150.000 olmuştu. 1148 yılında kentte yaşayan Venedikliler'in nüfusu ise 20.000'di. Kent yaşamında ve özellikle ticaretle ilgili önemli bir yer tutan Venedikliler'e sur içinde bile özel haklar tanınmaktaydı. Ancak, 1170 yılında Venedikliler hapsedilerek mallarına el konuldu. Özellikle 1182'de İtalyanlar ve Cenevizliler'in öldürülmeleri, Bizans'ın Batı ile arasının iyiden iyiye açılmasına neden oldu.

Yine İtalya'dan gelen Cenevizliler ise, Sykai'da (Galata) bir ticaret merkezi kurmuşlardı. 14. yüzyılda Bizans'la ilişkisini koparan bu yerleşme, tam bir İtalyan liman kenti görünümündeydi. Galata, bir koloni kenti olarak 1453'teki Osmanlı fethine kadar varlığını sürdürdü. Bizans bu yakada, yalnız Karaköy'ün bulunduğu yerdeki büyük bir kaleyi elinde tutabilmişti. Haliç'in girişini kapayan ünlü zincirin bir ucu işte bu kaleye bağlanıyordu.

1071'de doğuda Selçuklular ve batıda Normanlar'ın imparatorluk topraklarını işgal etmeye başlamaları, güçlenen büyük toprak sahipleriyle saray bürokratları arasında artan sorunlar Bizans'ı güç duruma sokmuştu. Sonunda artan

Türk saldırılarına karşı giderek zayıflayan Bizans, Batı'dan yardım istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Batı hem Bizans'a destek vermek, hem de "Kutsal Topraklar"ı kurtarmak amacıyla Haçlı Seferleri'ni başlattı.

"Latin İstilas" olarak anılan süreç, Konstantinopolis'e büyük zarar verdi.

G iderek bir tehlike haline gelen Haçlı Seferleri'nin ilk ikisinden kurtulan kent, 1204 yılında 4. Haçlı Seferi'ne yenik düştü. 4. Haçlı Seferi amacından şap-
tılmış, tamamen kente yönelik bir saldırı haline getirilmişti. Bunun en önemli
nedeni Konstantinopolis'in ticaret tekeli kendine geçirmek için uğraşan
Venedikliler'di. 13. yüzyıla dek her saldırıya inançla karşı koyan bu Hristiyan ken-
tinin yine Hristiyanlar'ca yerle bir edilmesi, kent yaşamında büyük bir sarsıntıya
neden oldu. 1261 yılına kadar süren bu dönemde kentin dini ve sivil yapıları
büyük ölçüde hasar görmüş, kent yağmalanmıştı. Yağma sırasında pek çok yapıt
Avrupa'ya götürüldü. Yağmada başı çeken Venedikliler, birçok değerli eşya,
heykel ve kabartmayı kendi kentlerine taşıdılar.

13. ve 14. yüzyıllarda Konstantinopolis, siyasal ve ekonomik nedenlerle
gücünü tamamen yitirmişti. Nüfusu 50.000'lere inen kent, eski görkemli
görünüşünü yitirmiş, yorgun ve harap bir durumdaydı. Eskinin bu büyük impara-
torluğu, kentin sur duvarları içine sığınarak varlığını korumaya çalışmaktaydı.
Ancak her şeye karşın kent, sanat, felsefe, bilim ve edebiyattaki zengin biriki-
mini sürdürebilmişti. Özellikle saray, 14. yüzyılda sanatı ve bilimi desteklemek-
teydi. Anadolu'daki sınırlı topraklarında yapılan tarımla beslenen kent, 1350'den
sonra artık tamamen yalnız kalmıştı.

Osmanlı ordusunun 1389'da Kosova Savaşı ile Balkanlar'a geçmesi, Bizans ile Batı arasında bir yakınlaşmaya neden olmuştu. Osmanlı akınlannın yalnız Bizans için bir tehlike olmadığını geç de olsa anlayan Batı, Bizans'la ilgilenmeye başladı. 1422'de kentin Osmanlılar tarafından kuşatılması üzerine ilişkiler daha da güçlenmiş, ancak yine de Doğu ve Batı Hıristiyan toplumları arasındaki sorunlar 1453'e dek bitmeden süregelmiştir.

Osmanlı Kenti İstanbul

**Osmanlılar'ın Rumeli ve Anadolu'da kurdukları
imparatorluğun yaşaması için temel şart,
Konstantinopolis'in alınmasıydı.**

1451 yılında ikinci kez tahta çıkan Sultan II. Mehmed, kentin alınmasında çok kararlıydı. Henüz 20 yaşındaydı ve otoritesini sağlamak, kendini kabul ettirmek için bu fethi en iyi yol olarak görüyordu. Öncelikle, sur içinde sıkışıp kalan Bizans'a Karadeniz ve Akdeniz'den gelebilecek tüm yardımların engellenmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Boğaz trafiğini kontrol etmek amacıyla inşa edilen Rumeli Hisarı çok kısa bir sürede tamamlandı. Aynı zamanda, surları yıkacak büyük toplar dökülüyor, zamanın savaş gemileri olan kadırgalar yapılarak güçlü bir donanma oluşturuluyordu. Galata'daki Cenevizliler'le anlaşma yapılmış, tarafsız kalmaları sağlanmıştı. Osmanlılar, İstanbul'u ele geçirebilmek için 10.000 kişilik Yeniçeri ordusu, gönüllüler ve diğer güçlerle yaklaşık 70.000 kişilik bir ordu yaratmıştı.

27

2 Nisan 1453 günü Bizans, Haliç limanının girişini zincirle kapattı. 6 Nisan günü Osmanlı'nın top atışı başladı ve Edimekapı'da surların bir kısmı yıkıldı. Bu tarihten sonraki iki ay, Konstantinopolis için çok zor geçti. Kent, bir yandan Batı'dan gelmesi gereken yardımı umutla bekliyor, diğer yandan da Osmanlı'nın peş peşe gelen saldırılarına karşı koymaya çalışıyordu. 22 Nisan sabahı, 70 Osmanlı gemisini Haliç'te gören kent halkı büyük bir şaşkınlığa uğradı. Sultan II. Mehmed,

Galata'nın kara surları boyunca, Tophane'den başlayarak Kasımpaşa'da Haliç'e inen bir yol inşa ettirmişti. Böylece, ahşap kızakların üstünde yüzlerce insan ve öküzün çektiği gemiler zincirle kapatılmış olan Bizans limanının içine indirilivermişti. Bu olaydan sonra savaş daha da şiddetlenerek bir ay daha devam etti. Sonunda 29 Mayıs 1453 günü, imparator sarayının da bulunduğu Ayvansaray yakınlarındaki Blakhemai düştü. Doğu'nun bin yıllık görkemli Hristiyan başkentinin yıkıntılar üzerinde, artık Osmanlı bayrakları dalgalanmaktaydı.

Fatih Sultan Mehmed, Edirne'nin yerine başkent ilan ettiği İstanbul'da yaklaşık 20 gün kaldı. Fatih, yeni gelen Müslümanlar'la kentin eski sakinleri Hristiyanlar'ın bir arada yaşamasını sağlayacak önemli düzenlemeler yapıyor; kentteki günlük hayatın normale dönmesi için çalışıyordu. Ayasofya ile bazı kilise ve manastırları büyük bir hızla cami ve mescide dönüştürülüyordu.

Fatih'in amacı, Anadolu ve Rumeli'yi merkezi İstanbul olan bir devlet bütünlüğünde toplamaktı. Bunu başarabilmek için, İstanbul'u yeniden imar etmek, ticaretini canlandırmak ve kalabalık nüfuslu bir imparatorluk başkenti haline getirmek

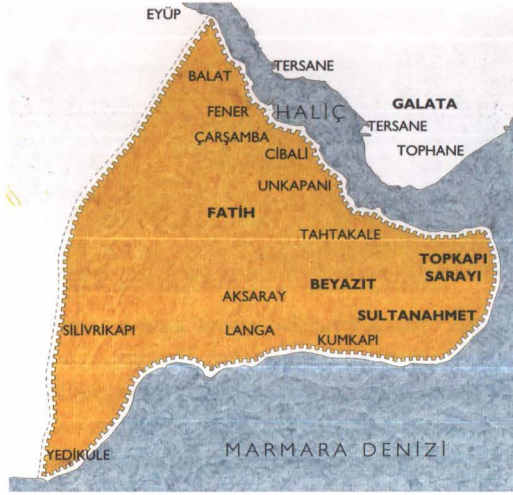
gerektiğini biliyordu. Yedikule Hisarı'nın yapımı, surların onanması, Ayasofya'nın camiye çevrilmesi, bugün Topkapı Sarayı'nın çevresini saran Sur-ı Sultani ve bedestenlerin yapılması hep bu amaca yönelikti. Kentin geçimini sağlayacak bağ ve bahçeler, bostanlar da büyük bir hızla yeşertiliyordu.

Sarayburnu'nda Zeytinlik denilen yerde bir saray, hemen yanına da günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde bulunan Çinili Köşk yapıldı. 1470'li yıllarda Fatih Külliyesi ve Topkapı Sarayı inşa edildi. Kent, limanlar, su yolları, çeşmeler, hamamlar, imaretler, türbeler, cami ve mescitlerle donatılıyor, giderek tam bir Osmanlı başkenti görünümüne kavuşturuluyordu. İstanbul'un bir iş ve ticaret merkezi olmasını sağlayan bedestenler, İstanbul, Galata ve Üsküdar'da kurulmuştu. Pek çok semt pazarı, dükkânlar ve hanlar yapılmış, kent yeniden bir alışveriş merkezi haline gelmişti.

**Fatih Sultan Mehmed,
seferleri sırasında gittiği pek çok bölgeden
getirttiği insanları İstanbul'a yerleştiriyordu.**

Böylece Anadolu, Balkanlar, Ege ve Karadeniz'den sürgün yöntemleriyle İstanbul'a getirtilen binlerce insan kentin yeni sakinlerini oluşturmaya başladı. 1478 yılında yapılan ilk Osmanlı sayımına göre kentin nüfusu 100.000'i bulmuştu. Ancak, fetih sırasında kente ilk girenler büyük binalara ve saraylara el koyup yerleştikleri için sonradan getirilenler evsiz kalmıştı.

İstanbul'a belli bir bölgeden, köy veya kasabadan yeni gelenler, bir arada oturmaya gayret ediyorlar, böylece yeni mahalleler kuruyorlardı. Üsküp'ten gelenler Unkapanı ile Cibali arasına yerleşmişler ve Üsküplü Mahallesi'ni oluşturmuşlardı. Yenişehir'den gelenler Yeni Mahalle'yi, Mora'daki Yenişehir-i Fenar'dan gelenler Fener Mahallesi'ni, Konya Aksaray'dan

Istanbul'da yeni semtler

gelenler Aksaray Mahallesi'ni ve Söke yakınlarındaki Balat'tan gelen Kiptiler Balat Mahallesi'ni kurmuşlardı.

Amavutlar Silivrikapı'ya; Amasra, Bayburt, Karaman, Tokat ve Sivas'tan gelen Ermeniler Langa ve Kumkapı'ya; Karamanlı Hristiyan Türkler Yedikule civarına; Manisalılar Macuncu Mahallesi'ne; Bursalılar Eyüp'e; Çarşambalılar Çarşamba Mahallesi'ne; Kastamonulular Kazancı'ya; Gelibolulular Tersane civarına; İzmirliiler Büyükgalata Mahallesi'ne; Frenkler Küçükgalata Mahallesi'ne; Sinop ve Samsunlular Tophane'ye; Trabzon'dan gelen gençler Fener'e; Akka, Gazze, Remle Arapları Tahtakale'ye; Anadolu Türkleri de Üsküdar'a yerleştirilmişlerdi. İstanbul 16. yüzyılın ilk yarısında, yaklaşık 400.000 nüfusu ile dünyanın en kalabalık ve en büyük kenti olmuştu. Bir "dünya kenti" olan İstanbul'un nüfusu bu yıllarda Paris nüfusunun iki katı, Venedik'in ise beş katıydı. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde nüfus, Boğaziçi'ndeki yerleşmeler dışında 500.000'leri bulmuştu.

Avrupa'daki benzeri pek çok başkent gibi İstanbul da, devletin yarattığı bir kent niteliğindeydi. Fatih'in bütün çabası hem maddi, hem de manevi olarak devletin tüm yükünü çekebilecek bir kenti yeniden oluşturmaya yönelikti. Böylece Osmanlı İstanbul'u devletin gücünü simgeleyecek, diğer kentlerden çok farklı bir dinamik kazanacaktı. Bu dinamğin esasını, üretimden çok tüketimin öncelikli olduğu bir yapı oluşturacaktı.

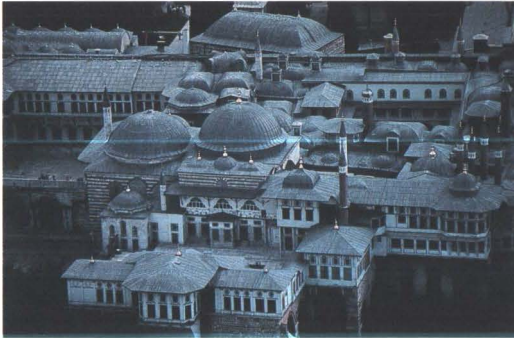

**Osmanlı İstanbul'unu şekillendiren
en önemli merkezlerden biri liman, diğeri de saraydı.**

Dünyanın en güvenli ve rahat limanlarından olan Haliç, yeniden çok canlı ve kozmopolit bir bölge olmuştu. Liman, Osmanlı toprakları ve Avrupa'nın dört bir yanından gelen mallar ile farklı dil ve kültürlerdeki insanların birbirine karıştığı bir yerdi. Binlerce tekne her gün iki yaka arasında mekik dokuyordu. Ticaret yapılan Eminönü ile Çemberlitaş arasında yoğunlaşmıştı. Mahmudpaşa ve Mercan'daki hanlar, Bedesten ve sahil boyunca sıralanan ve *kapan* denilen toptancı halleri ile borsalar, limana gelen malların dağıtım ağını sağlayan yapıları. Tersane'de ve Tophane'de kümelenmeye başlayan askeri yapılar ve endüstri de limanın işlevini genişletmekteydi.

Saray, kentin beyni gibiydi. İlk yıllar Beyazıt'taki Eski Saray kullanılmış, sonraları Bizans Dönemi *akropolisinin* yerine Topkapı Sarayı yapılmıştı. Osmanlı baş-

31

kentinde saray, sadece hükümdarın oturduğu bir yapı değildi. Aynı zamanda birçok kurumun oluşturduğu karmaşık bir ağı da içermektedir. Bu kurumlar, devletin askerî, idari, mali, dini ve temsili yapılanmasını yansıtan mekânlardı. Saray ve çevresi sanat, zanaat, inşaat, hizmet ve finans sektörleriyle yakından ilgileniyor ve bu iş kollarından sürekli hizmet alıyordu. Böylece saray hem işveren, hem de tüketici konumunu korumuş oluyordu.

32

O yıllardaki adı "At Meydanı" olan Sultanahmet Meydanı ve çevresinde askerî kesime ait konak ve saraylar vardı. Eski ve Yeni Odalar adı verilen Yeniçeri kışalari kurulmuştu. Kentin pek çok yerine Okmeydanı, Tophane, Tersane, Baruthane ve Tüfenghane gibi askerî talim ve üretim merkezleri ile, sim işi yapılan Simkeşhane ve para basılan Darphane gibi yapılar dağılmıştı. Önemli noktalara yapılan camilerle onlara bağlı külliyeler ve türbeler İstanbul kentine şekil veren birer mihenk taşı gibiydi. Dinsel yapılanmanın temel taşlarından biri Eyüp Camisi ve Külliyesi'ydi.

İstanbul'da halk, gösterişten uzak sade bir mahalle yaşamı sürdürüyordu.

Osmanlı İstanbul'unun bu zengin ve gösterişli dünyasının arkasında, halkın büyük çoğunluğunun yaşadığı çok farklı başka bir dünya vardı. Bu farklı dünyada, dar ve sessiz sokaklarda birbirine benzeyen, dış dünyaya kapalı ahşap evlerde içe dönük bir mahalle yaşamı egemendi. Her mahalle, bir camisi veya mescidi (kilise veya sinagogu), çeşmesi, hamamı, küçük dükkânları ve seyyar satıcılarıyla kendi kendine yeterli ayrı bir dünyaydı. Mahalle sakinleri birbirlerini tanırlar ve denetlerler, diğer mahallelerle pek ilişkiye girmezlerdi. Kentliler

mahalle içinde örgütleniyor; mahalleler birbirlerine karışmadan, aralarındaki ilişkiyi en aza indirerek, kendi sınırları içine kapanmış bir şekilde yaşıyorlardı. Üst sınıf insanların kent yaşamı ise çok farklıydı. Bu kesim, askeri veya ticari etkinlikleri nedeniyle kent içinde ve dışında son derece hareketli bir yaşam sürdürüyordu. Osmanlı Devleti, denetlenmesi çok kolay olan bu mahalle düzenini kendisi için çok uygun görüyor ve yaygınlaştırmaya çalışıyordu.

Üretim ve dağıtım sektörlerinde çalışanların örgütlenmesi için, lonca sistemi kurulmuştu. Tüm çalışanlar ilgili oldukları loncaya girmek zorundaydılar. Loncalar üyelerine güvenlik, dayanışma ve rekabetten korunma gibi yararlar sağlıyordu. Devlet de lonca kurumuna büyük önem veriyor ve destekliyordu. Çünkü, nüfusun büyük çoğunluğu loncaların iç denetleme sistemleri yoluyla kontrol

altında bulunduruluyor ve daha kolay yönetilebiliyordu. Böylece İstanbul halkı, özel yaşamında aile, mahalle ve cemaatin denetim sistemleriyle belli bir kalıba oturtulmuş; ekonomik yaşamında ise, devlet ve loncaların idari denetimi altına sokulmuş oluyordu.

Devlet, İstanbul'da belirgin bir şehircilik anlayışı geliştirmişti.

Bu anlayışı oluşturan ilkeler, halkın temel gereksinimlerini karşılamak ve devletin halkına şart koştuğu bağlılığın karşılığını vermektir. Bu şehircilik anlayışının en belirgin örneklerinden biri su sistemiydi. 16. yüzyılda su kaynakları kısıtlı olan kente su temin edecek, taşıyacak ve dağıtacak şebekenin inşası büyük yatırımlara yol açmıştı. Devletin imajını güçlendiren bu kapsamlı proje ile su havzaları keşfedilmiş, bent ve kemerler yapılmıştı. Şebekeyi tüm kente yayan su terazileri ve dağıtım noktaları olan maksemler inşa edilmişti. Çeşme, sebiller ve hamamlar ise kullanıcıya doğrudan hizmet vermekteydi.

Başlıca camilerin vazgeçilmez uzantıları olan külliyeler de ikinci örnek grubu oluşturmaktaydı. Külliyeler, halkın eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi hizmetlerden yararlanabilmesi için kurulan yapılarıdır. Devletin kent halkıyla ilişkiye geçtiği başka bir boyut da törenlerdir. *Cülus* denilen tahta oturma, bağlılık yemini (*biat*), kılıç kuşanma, sünnet, doğum ve zafer kutlamaları gibi törenler herkesin katıldığı şenliklere dönüştürülüyordu. Böylece kentin parçalanmış yapısı kısa bir süre için bile olsa bütünleşiyordu.

17. yüzyıl sonlarında İstanbul'un toplam nüfusu 800.000'leri bulmuştu. 18. yüzyılda, kentin bütün dengeleri değişmeye başladı. Değişim kendini ilk kez, 1718-1730 yıllarında yaşanan Lale Devri ile gösterdi. Bu dönemde İstanbul, bir yandan Batı etkisi içeren biçimsel değişiklikler geçiriyor, diğer yandan da

toplumun kendine ait içsel dinamikleriyle farklılaşıyordu. Saray ve çevresi genişlemiş ve zenginleşmiş, merkezden dışarıya doğru yayılmaya başlamıştı. Üst sınıfın güçlenmesi, Haliç ve Boğaz boyunca yapılan saray, kasır, köşk ve yalıların sayılarının artmasından anlaşıyordu. Diğer yandan kentin askeri sistemleri büyük bir hareketlilik içinde, yeni alanlara yayılmıştı. Kentin kuzeyinde ve Anadolu yakasında kışlalar kuruluyordu.

Bir yüzyıl sonra alternatif kent merkezini yaratacak olan diğer bir önemli genişleme de, Galata'dan başlayarak Beyoğlu sırtlarına doğru hissedilen yayılmaydı. Bu yayılmada elçiliklerin ve giderek artan Batı nüfusunun etkisi vardı. Ancak önemli diğer bir neden de yerli kentsoylu kesimin oluşmasıydı. Müslüman olmayan sermayedarların yarattığı bu yeni sınıf, kendisi için mer-

35

kezden kopuk daha güvenli bir yerleşim için gelişmekte olan bu bölgeyi seçmişti. Böylece ilk kez, Osmanlı askeri sınıfının dışında bir kesim devletin dayattığı modelin dışına çıkmış oluyordu. Bu kopma, 19. yüzyılın köklü değişiklikleriyle birleşecek, tüm kentin yaşamını altüst edecek yepyeni bir yapılanmayı getirecekti. Çok merkezli İstanbul kentinin ilk belirtileri, işte bu sürecin sonunda ortaya çıktı.

18. ve 19. Yüzyıllarda İstanbul

Avrupa, 15. ve 16. yüzyıllarda yaşanan Rönesans'la birlikte yepyeni bir döneme girmişti. Bir yandan bilimsel ve teknolojik atılımlar, diğer yandan kültürel ve sanatsal aydınlanma yaşama biçimlerini de değiştirmişti. Topraklarının önemli bir bölümü Avrupa'da bulunan Osmanlı İmparatorluğu, bu gelişmelerden ilk etkilenen ülkelerdendi. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu, topraklarındaki zengin hammadde kaynakları, geniş ticaret olanakları, önemli coğrafi konumu ve barındırdığı farklı kültürlerle Batı dünyasının dikkatini üzerinde toplamıştı.

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açılma dönemi olarak bilinir.

Batı sınırlarında peş peşe yenilgilere uğrayan Osmanlı Devleti, Avrupa ile ilişkilerini yeniden düzenliyordu. Devletin askeri ve siyasi etkisinin azalması özellikle yönetici kesimin Avrupa'daki gelişmelerle daha yakından ilgilenmesine yol açtı. Böylece 18. yüzyıla birlikte Osmanlı İmparatorluğu topraklarını genişletmek, yeni ülkeler fethetmek yerine, komşularıyla diplomasi ağırlıklı barışçı bir siyaset izlemeye başladı. Batı'ya açılmanın ilk işaretleri Viyana ve Paris gibi büyük Avrupa başkentlerine elçiler gönderilmesi idi.

1721 yılında Sultan III. Ahmed'in özel elçisi olarak Fransa'ya giden Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Paris'te büyük törenlerle karşılandı. Osmanlı elçisi, bu büyük Avrupa başkentinde kaldığı süre içinde sarayları geziyor, askerî birliklerin

talimlerini izliyor, tiyatrolara, operalara, konserlere gidiyor ve ressamalara poz veriyordu. Mehmet Çelebi, gezi dönüşü hazırladığı raporda Fransa krallık çevrelerinin yaşam biçimini, bu yaşamı çevreleyen yapıları ve düzenlemeleri ayrıntılı ve abartılı bir dille anlatmıştı.

Avrupa'nın gelişmiş yaşam standartları ve güçlü askeri sistemleriyle ilk kez tanışan Osmanlı Devleti 18. yüzyıl boyunca Paris, İsveç, Berlin ve Londra'ya yol aldığı elçilerle kurduğu kısa süreli diplomatik ilişkilerle yetindi. Avrupa ülkelerinde sürekli elçiliklerin oluşturulması 1835 yılında gerçekleşebildi. Oysa Avrupa bu konuda elini çabuk tutmuştu. Polonya 1475, Rusya 1497, Fransa 1525, Avusturya 1538, Venedik 1545 ve İngiltere 1583'ten beri İstanbul'da sürekli elçi bulunduran ülkelerdi. Elçilikler siyasi görevlerinin yanı sıra pek çok kültürel etkinlik gerçekleştiriyordu. Avrupa'nın tanınmış ressamları, yazarları ve sanatçıları İstanbul'a davet ediliyor, böylece Batı sanatı ve yaşam biçimine duyulan ilgi ve hayranlık büyüyordu.

Lale Devri'nde yapılan Kâğıthane (Sadâbad) düzenlemesi, Osmanlı tarihinde Avrupa'ya karşı uyanan ilginin simgesi haline gelmiştir.

1718-1730 yıllarındaki Lale Devri'nde Kâğıthane'de Sadâbad adıyla tanınan küçük bir kentsel düzenleme denemesi yapıldı. Sadâbad, 18. yüzyıl başında yarattığı yeni yaşama tarzı ile İstanbul'un kentsel ve toplumsal tarihinde unutulmaz izler bırakan bir uygulama oldu. Osmanlı dünyasında banşın ve diplomasinin egemen olduğu bu dönemde mimarlık, resim, minyatür, edebiyat ve müzik gibi alanlarda da yeni arayışlar gündeme gelmişti. Padişah III. Ahmed ve sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Paris yolculuğundan dönen Mehmed Çelebi'nin

gözlemlerinden etkilenmişlerdi. Kâğıthane düzenlemesi, bu etkinin bir sonucu olarak, Paris'ten getirilen saray ve bahçe planları ile resimlerden esinlenilerek gerçekleştirildi.

Kâğıthane düzenlemesi, Batı başkentlerindeki örnekler gibi soylular için özel bir çevre yaratmayı amaçlamıştı. O yıllarda son derece temiz bir akarsu olan Kâğıthane Deresi'nin yatağı yeniden düzenlendi. Su, yapılan tüm düzenlemlerde en önemli yeri tutuyordu. Yaratılan Cedvel-i Sim (Gümüş Kanal), suyun üzerinden aktığı oymalı çanaklar, aslan başlı fiskiyeler ve kıyılarına dikilen ağaçlarla süslendi. Cedvel-i Sim'in bitiminde Kâğıthane Deresi bir havuza açılıyor, genişliyor ve sonra doğal akışına devam ediyordu.

Su kenarında, Viyana'da yazlık saray olarak yapılan Belvedere Sarayları'nı anımsatan bir sultan sarayı ve Boğaziçi'nin yalılar gibi küçük köşkler yapıldı. Sultan için yapılan yazlık saray doğayla iç içe, son derece sade bir yapıydı. Osmanlı konut geleneğini sürdüren bu sarayın 'U' biçiminde bir harem bölümü ve cirit oyunları için düzenlenen alana bakan bir selamlık bölümü vardı. Sarayın dış dünyaya kapanmasını sağlayan sur duvarlarının olmayışı, İstanbul için ilginç bir şeffaflık modeli olarak yorumlanıyordu.

Sadâbad, yeni bir yaşam biçimini de beraberinde getirmişti. Dans, müzik, edebiyat, şiir, çiçek ve bahçe, 12 yıl gibi kısa bir süreyi kapsayan Lale Devri'nde serpilip gelişti. İstanbullular artık yaşamın güzelliklerini yeniden keşfetmeye başlıyorlar; minyatürlerde ilk kez kırdan eğlenen kadınlar resmediliyordu. Dönemin ünlü şairi Nedim, İstanbul kentinin *bir tek taşının tüm Acem mülküne bedel* olduğunu söylüyor ve çehresi değişen kenti yüceltiyordu.

Haliç kıyılan çoğu hanım sultanların olan yeni saraylarla bezeniyordu. Böylece konut, mimarlığın gündemindeki ilk sıraya oturuyor ve Sivil Mimarlık Çağı denilen dönem gelişmeye başlıyordu. Kentteki değişikliklerin önemli bir göstergesi de çeşmelerdi. Bu dönemde yapılan kare planlı pek çok meydan çeşmesi köşelerindeki dalgalanmaları, ondüle saçakları ile Barok bir üslubun doğuşunu simgeliyordu. Bezemelerde kullanılan yemiş ve çiçek kâseleri ise doğaya ve dünyaya açılan yeni bir bilincin ürünüydü.

Yenileşme döneminin ilk ve en önemli etkinliği İstanbul'da matbaanın kurulması ve açılması oldu.

Osmanlı topraklarında ilk matbaa 1493 yılında, İspanya'dan gelen Museviler tarafından kurulmuştu. 1567'de Ermeniler, 1610'da Maruniler ve 1627'de Rumlar kendi alfabeleriyle baskı yapan matbaalar açmışlardı. Dini konular dışındaki Osmanlıca ve Türkçe kitaplar ise hem bu matbaalarda, hem de Avrupa'da basılmakta ve ülke içinde satılabilmekteydi. Ancak din örgütlerinin denetimindeki Ermeni ve Rum matbaaları kısa ömürlü olmuştu.

Osmanlı Devleti için yenileşme hareketinin başlangıcı olan matbaanın kuruluşu Sultan III. Ahmed'in 5 Temmuz 1727 tarihli fermanı ve Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvası ile açıklandı. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in oğlu Mehmed Said Efendi'nin öncülüğü ve girişimleri ile gerçekleştirilen matbaanın kurulduğunda harf dökme, dizme ve baskı olarak bizzat çalışan Macar kökenli İbrahim Müteferrika aynı zamanda yazar, çevirmen ve düşünürdü. Müteferrika'nın 1745'de ölümüne kadar bu matbaada 17 kitap ve 4 harita basıldı.

Sultan II. Mahmud, 1824 yılında Matbaa-i Âmiri adıyla yenilediği matbaanın gazete basabilecek bir organizasyona sahip olmasını sağladı. Böylece 1 Kasım 1831'de ilk Osmanlıca gazete olan Takvim-i Vekâî yayımlanmaya başladı. Bu tarihten beş gün sonra gazetenin Fransızca nüshası, sonraları da Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsça nüshaları basıldı. Tanzimat'tan sonra basım ve yayın etkinlikleri hızla yayıldı. Artık renkli kitaplar basılıyor, bağımsız gazeteler çıkıyordu. Yanı sıra resmî Ceride-i Havadis'ten sonra 1860 yılında ilk bağımsız gazete olan Tercüman-ı Ahval yayımlandı. 1860-1878 yılları arasında İstanbul'da 130 yeni gazete ve dergi yayın hayatına girmişti.

İstanbul, Türkçe'nin yanı sıra Rum, Ermeni, Arap ve Bulgar basınının da merkezi olmuştu. 1873'te İstanbul'da 13'ü Türkçe olan 43 yayın organı vardı ve bunların 19'u günlük yayınlardı. Takvim-i Vekâî ve Ceride-i Havadis gibi büyük gazetelerde yetişen genç kuşak Osmanlı gazetecileri, toplumun çağdaşlaşma mücadelesinde önemli bir rol oynuyorlardı. 19. yüzyıl sonunda İstanbul'da basın, artık kununlaşmış bir yapıydı.

**Tanzimat,
18. yüzyılda başlayan değişim sürecinin
en önemli tarihi ve Osmanlı modernleşmesinin
dönüm noktasıdır.**

Gülhane Hatt-ı Hümayun'u olarak adlandırılan Tanzimat Fermanı, Bab-ı Ali'nin ilerici bürokratları tarafından hazırlanmış, Sultan Abdülmecid tarafından imzalanmış ve 3 Kasım 1839 günü Gülhane Parkı'nda seçkin davetlilerin ve halkın önünde okunmuştu. Davetliler arasında yabancı ülke temsilcileri, Osmanlı aydınları, üst düzey devlet yöneticileri ve çeşitli dinlerin ileri gelenleri vardı. Ferman, devletin resmî gazetesi Takvim-i Vekâyî'de yayınlandığı gibi, bir hafta sonra tüm valiliklere ve sancaklara da gönderildi. Sözcük karşılığı "düzenlemeler" olan Tanzimat, yasalarla işleyen bir devlet yapısı öngörüyor ve sultanın haklarını kısıtlıyordu. Bütün devlet kurumlarında yenilenme ve yeniden örgütlenmeyi, adalet ve hukuk sistemlerinin çağdaşlaşmasını zorunlu kılıyordu.

Çağdaş bir devlet ve toplum yapısı kurmayı amaçlayan Tanzimat, yaklaşık 50 yıllık bir süreçte hazırlanmıştı. İlerici görüşleriyle tanınan Sultan III. Selim ordu yapısında önemli yenilikler yapmış, Sultan II. Mahmud ise Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmıştı. Osmanlı tarihinde her yeniliğe karşı çıkıp, zorbalıkla engelleyen Yeniçeri kurumunun kaldırılması bir dönüm noktası oldu. Yeni kurulan ordu, çağdaş yöntemler ve tekniklerle donatılıyordu.

Bakanlıklar ve hükümet yeniden örgütlenmiş, danışma meclisi ve yüksek mahkeme kurulmuştu. Aynı zamanda eğitim konusunda önemli adımlar atılıyor, bilimsel eğitim yapan Harbiye ve Tıbbiye mektepleri açılıyor, Avrupa ülkelerine öğrenci gönderiliyordu. İstanbul'da erkek çocukların okuması zorunlu kılınıyordu. Fransızca gibi bir Batı dili bilen ilk padişah olan Sultan Abdülmecid, tüm bu gelişmelerin yarattığı bir ortamda tahta geçmiş ve neredeyse hazır bulduğu Tanzimat Fermanı'nı imzalamıştı.

Tanzimat ve öncesindeki gelişmeler, İstanbul'da yeni binaların yapılmasını gerekli kılıyordu. Ordu için kent alanlarının dışında Levent Kışlası, Humbaracı Kışlası ve Mühendishaneler gibi yeni yapılar inşa edildi. Sultan III. Selim döneminde yapılan Selimiye Kışlası, camisi, lojmanları, hamamı, dükkânları, mektebi, kütüphanesi ve matbaasıyla küçük bir kent gibiydi. Deniz Tıp Okulu açılmış, tersaneye yeni yapılar eklenmişti. Bu dönemde inşa edilen pek çok yapı ve iç süslemeleri yeni bir yaşam tarzının da habercisiydi.

İstanbul, Tanzimat kenti olarak yeniden düzenleniyordu.

Tanzimat yöneticileri için İstanbul bir uygarlık simgesi olmalıydı. Bu nedenle devletin tüm ekonomik sıkıntılara karşın son derece zengin ve canlı bir yapım programı uygulamaya kondu. Devlet sistemindeki yenilikler, ekonomideki dışa açılmanın olumlu sonuçları ve nüfusun hızla artması modernleşme sürecindeki kenti zenginleştiriyordu. İstanbul'da kişi başına düşen gelir, imparatorluk ortalamasının iki katından fazlaydı.

Çağdaş imar hukukunun temellerinin atıldığı bu dönemde, bayındırlık işleri devlet sistemine geçiriliyor ve denetim altına alınıyordu. Bayındırlık işlerindeki kurumsallaşma, Tanzimat'ın İstanbul'a sağladığı en kalıcı yatırım olmuştu. İstanbul artık bir Batı kenti gibi planlanıyor, kent haritaları hazırlanıyordu. Bu dönemde yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanan haritalar önemli bir koleksiyon oluşturmuştu. Yine de kentin genelindeki bayındırlık işleri bir nazım plan kapsamında uygulanamıyordu. Yapılabilen düzenlemeler, belli alanlar ve bölgelerle sınırlı kalıyordu. Yapılabilen büyük çoğunluğu ahşap olan kentte çıkan büyük yangınlar, yenilemeler ve düzenlemeler için yeni alanlar yaratan ilginç fırsatlar olarak değerlendiriliyordu. İstanbul'un yeniden düzenlenmesinde planlama dışında alınan kararlar etkin oluyordu. Özellikle Boğaz kıyısındaki yapılaşmada sarayın kararları belirleyiciydi.

Batılı bir çevre arama ve yaratma isteği sarayın da Galata-Pera (Beyoğlu) bölgesine taşınmasına neden oldu. Tanzimat'ı hazırlayan Sultan II. Mahmud "kan ve ölüm kokan" Topkapı Sarayı'nda yaşamak istemediği için Beşiktaş'ta bir saray yaptırmış ve buraya yerleşmişti. İstanbul kentini 2000 yıldır "Tarihi Yanmada"dan yöneten iktidarın ilk kez merkez dışına çıkmasını sağlayan Beşiktaş Sarayı, Tanzimat mimarlığına damgasını vuran Klasikçi üslupta görkemli bir

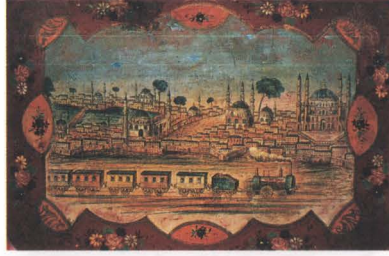
yapıydı. Tanzimat padişahı olan Abdülmecid de bu uygulamayı sürdürdü ve Beşiktaş Sarayı'nın yerine Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırdı. Garabet ve Nigoğos Balyan'ın tasarladığı Dolmabahçe Sarayı'nda geleneksel Osmanlı mimari öğeleri de kullanılmış, ancak tüm mekânlar ve süslemeler Avrupa saraylarındaki yaşam biçimine uygun olarak düzenlenmişti.

Boğaz kıyılarında peş peşe yapılan Feriye, Yıldız, Çırağan, Beylerbeyi sarayları ve irili ufaklıyalılarla yüksek bir kültür ve bir başkent üslubu yaratılmıştı. Dönemin ünlü mimarı İsviçreli G. Fossati, üç katlı ve 100'den fazla mekânı olan görkemli Darülfünun binasının, Baltalimanı'nda bugün kemik hastanesi olarak kullanılan sahil sarayın ve Rus Elçiliği'nin de tasarımını yaptı. Osmanlı mimarlarından Krikor ve Garabet Balyan ile İngiliz Sarayı'nın mimarı J. Smith de dönemin önemli tasarımcılarından.

Tanzimat sonrasında değişim ve Batılılaşma çabalarının ikinci evresi başladı.

1853 yılında Osmanlılar, Fransa ve İngiltere ile birlikte Rusya'ya karşı savaşmış ve savaşın sonuçları Osmanlı Devleti'nin Avrupa topluluğuna kabul edilmesine neden olmuştu. Bu gelişmeler değişim ve yenileşme hareketlerini hızlandırmıştı. Savaş sırasında İstanbul, binlerce Fransız ve İngiliz askerini ağırlamış ve kentsel hizmetlerin yetersizliği büyük sıkıntılar yaratmıştı. Başkentte artık belediye kurulmalıydı. Böylece İstanbul 14 bölgeye ayrıldı ve 6. bölge olan Beyoğlu'nda ilk belediye bir pilot proje olarak kuruldu. Gelişen ilişkiler sonucu zamanla Avrupa'nın ekonomik sistemlerine bağlanan İstanbul, Doğu Avrupa ve Ortadoğu'nun en büyük kenti olarak önemli bir iş merkezi olmuştu. Avrupa demiryolu ağına katılan kent, Doğu Demiryolları'nın son durağıydı. Kırım Savaşı sırasında kurulan telgraf sistemi tüm imparatorluğa yayılıyor, İstanbul ilk kez bir iletişim merkezi oluyordu.

İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ticaret dünyasında yeni bir yapılanma yaşıyordu. Eminönü ve Karaköy'de yeni iş merkezleri ortaya çıkmıştı. Bankalar ve büyük iş hanları da bu yeni iş merkezlerine ve yakınlarına inşa ediliyordu. Bu dönemde oluşan Bankalar Caddesi, Karaköy'ü Şişhane'ye bağlıyordu. Avrupa'nın ilk metrolarından olan Tünel açılmış ve yeni Karaköy Köprüsü yapılmıştı.

Beyoğlu (Pera) zenginleşen kentin lüks tüketim merkezi olmuştu. Büyük aile konakları, görkemli hanları, lüks pasajlar, pastane ve lokantaları, tiyatro ve kaba-releri, şık mağazaları ile Paris'e özenen bir çevre yaratılmıştı. Beyoğlu'nda sergiler açılıyor, tiyatro eserleri ve operalar sahneleniyor, konserler düzenleniyordu. İtalya'dan gelen topluluklar Naum Tiyatrosu'nda, opera temsilleri sergiliyorlardı. İş adamları, diplomatik çevre ve yüksek bürokratlar kışın burada yaşıyorlardı, yazın Boğaz kıyılardaki yazlıklarına taşıyorlardı.

46

İstanbul müzik, resim ve tiyatro gibi pek çok sanat dalında önemli eserlerin üretildiği, sahneye konulduğu; ünlü sanatçıların, mimarların ve ressamların çalıştığı bir sanat merkezi olmuştur. Daha 18. yüzyılda İstanbul'a gelen Avrupalı gezgin ressamlar "Boğaziçi Ressamları" adıyla anılan bir grup oluşturmuş, atölyeler kurmuş, yerli sanatçılarla birlikte çalışmışlardır. 19. yüzyılda kurulan askeri ve teknik okullardan yetişen "Asker Ressamları", fotoğrafı örnek alan resimler yapıyorlardı. Güzel sanatlar konusunda akademik eğitim veren Sanayi-i Nefise'nin kurulmasına önderlik eden Osman Hamdi Bey, resminde insan ve özellikle kadına yer vermiş, aynı zamanda arkeolojik kazılar yapmış ve ilk müzeyi kurmuştu. İlk çoksesli orkestranın kurucusu ve çalıştırıcısı Giuseppe Donizetti, sonraları "paşa" unvanı alan bir İtalyan'dı. Bu orkestra, Cumhuriyet döneminde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na dönüşecek olan resmî müzik kurumunun da temelini atmıştır.

Ulaşım sisteminin modernize edilmesi ve yaygınlaştırılması, kentin yerleşme alanlarının da hızla genişlemesine neden olmuştur. Şirket-i Hayriye'nin kurulması ve Haliç tersanelerinde yapılan buharlı ve yandan çarklı vapurların seferlere başlaması kentin uzak semtlerini birbirine bağladı. Adalar kentle bütünleşirken, Kadıköy de geliyordu. Bakırköy ile Yeşilköy'de ve Anadolu yakasında Göztepe ve Erenköy'de demiryolu hatları boyunca banliyö yerleşmeleri kurulmuştu. Bu yıllarda tamamlanan Yıldız Sarayı, Tanzimat anlayışının çok dışında bir yapıydı. Sultan II. Abdülhamid tarafından Beşiktaş ile Ortaköy arasında yaptırılan saray, büyük bahçeler içinde serpiştirilmiş köşkler, yönetim ve hizmet binalarından oluşuyordu. İstanbul, bu görkemli yükselişini Balkan Savaşları başlayana dek sürdürecekti.

Cumhuriyet Dönemi ve İstanbul

İçinde bulunduğumuz 20. yüzyıl, İstanbul'un kent tarihindeki belki de en gerilimli dönemdir. Yüzyıl başlarında ayrıcalıklı başkent kimliğini yitiren İstanbul'un nüfusu 50-60 yıl içinde 15 kat artmış, yayılma alanı ise 100 kat büyümüştür. Son 100 yıl içinde yaşanan bu şiddetli değişim, ancak gerilim kavramıyla tanımlanabilecek boyutlardadır.

**1910'lardan 1923'e kadar süren ilk dönem
"Mütareke" yıllarıdır.**

Dünya Savaşı sonrasında Mütareke ile birlikte işgal edilen İstanbul'da ikili bir yerleşme dokusu ve iki farklı kent yaşamı görülmekteydi. Kabataş sırtları, Galata ve Beyoğlu'ndaki ahşap konutların arasında tek tük yükselen kâğır apartmanlar, iş hanları ve yabancı elçilik binaları vardı. Çok sayıda ticari geminin yanaştığı limanda o günlerde yabancı savaş gemileri de demirliydi. "Tarihi Yanmada"da ise camiler, külliyeler ve çarşıların arasında sıkışık bir doku içinde ahşap konutlar yer alıyordu. Her iki yerleşme dokusu da kentin kalbi olan limanın Eminönü ve Galata kıyılarındaki çarşı uzantılarından başlayarak, içerlerdeki mahallelere doğru

gelişiyordu. Çoğunlukla Türk ve Müslüman mahallelerin bulunduğu Eski İstanbul'da geleneksel yaşam biçimleri sürdürülürken, Beyoğlu modern ve Batılı bir yaşam tarzına sahne oluyordu.

Savaşın beri nüfusu azalan İstanbul'un sınırları değişmemişti. Ancak 19. yüzyıl ortalarından beri sahiller ve demiryolları boyunca gelişen sayfiye mahalleleri giderek büyüyordu. Beyoğlu'nda da yeni yapılar inşa ediliyor, mimariden tüketime kadar hemen her konu Batılı örneklere göre şekilleniyordu. Bu gelişmeleri zaman zaman geleneksel semtlerin insanları da paylaşıyorlardı. Beyoğlu'na çıkılıyor, Haliç ve Boğaz çevresindeki kırlarda piknikler yapılıyor. Mahalle aralarında faytonlar ve otomobiller dolaşmaya başlamıştı. Kent sakinleri çalışmaya başlayan ilk elektrikli tramvayı ve kente giren ilk Kurtuluş Kuvvetleri'ni de büyük törenlerle karşıladı.

1923-1950 arasındaki dönem Cumhuriyet'in ilk yıllarıdır.

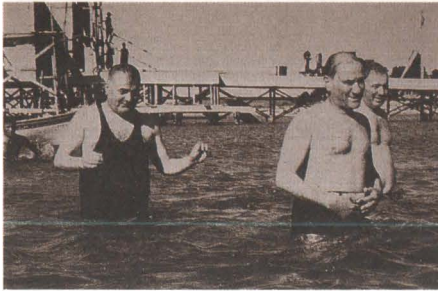
Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve yeni devletin kurulması ile birlikte İstanbul'da sönük ve sessiz bir dönem başladı. Başkent Ankara'ya taşınması, yüzyıllardır başkent olan İstanbul'un ayrıcalıklı önemini yitirmesine neden olmuştu.

Yönetim organlarının da Ankara'ya taşınması ile işlevini yitiren kent, 20'li yıllarda ıssız bir dönem yaşadı. Bu yıllarda devlet politikası olarak ortaya çıkan "uluscu" ve "çağdaş uygarlıkçı" görüşler, canlılığını yitiren kente farklı bir görünüm kazandır-maktaydı. Bir yandan Ulusal Mimari üslubunda iş hanları ve konutlar yapılıyor, diğer yandan Ankara'daki örneklerine benzeyen villa, apartman ve kamu yapı-ları inşa ediliyordu.

1930'lu yıllara gelindiğinde İstanbul, Cumhuriyet yöneticileri ile barıştı. Atatürk, önceleri resmî ziyaretler için gelip gittiği İstanbul'da sonraları Dolma-bahçe Sarayı, Florya Köşkü ve Savarona Yatı'nda daha uzun zaman geçir-meye başladı. Yeni bürokratlar da artık İstanbul'daki yazlıklarını daha sık kulla-nıyorlardı. Ekonomideki olumlu gelişmeler kentin ticaret yaşamını yeniden canlandırmıştı. İstanbul'da özellikle 1930-1950 yılları arasında canlı ve yeni bir kent yaşamı oluşmaya başladı.

49

Kente Cumhuriyet bayramları, kamavallar kutlanıyor, kabotaj bayramlarında Moda Burnu'nda su sporu gösterileri yapılıyor, kır gazonları ve plajlar dolup taşıyordu. İstanbullular *Kalamış'ta tatlı bir huzur* anıyor, *Heybeli'de mehtaba çıkı-*

yorlardı. Taksim Bahçesi veya Garden Bar'da yılbaşı baloları düzenleniyor, Pera Palas, Nisuz ve Tokatlıyan salonları en canlı günlerini yaşıyordu. Sinema, tiyatro ve eğlence dünyasında da ilk kez Türk sanatçıları ve eserleri görülmüyordu. İstanbul'un Türk nüfusu artık kentin ticaret, kültür ve günlük yaşamında giderek daha fazla yer almaya başlamıştı.

İstanbul'un 1930'lu yıllarının en önemli konularından biri kentin planlanması ve imarı girişimleriydi. Tanınmış bir Fransız şehir plancısı olan Henri Prost, kentin ilk Nazım Planı üzerinde yaklaşık 20 yıl çalıştı. Uygulanmaya başlanan bu plana göre bir yandan meydanlar, bulvarlar ve caddeler açılırken, diğer yandan ağıkhava stadyumları, sergi salonları, opera binaları ve anıtlar inşa ediliyordu. İstanbul bu düzenlemeler ve hareketlilik içinde yeniden kalabalıklaşmaya başladı. Eski yangın alanları boyunca açılan bulvarların çevrelerinde Beyoğlu'ndan Şişli'ye, Beyazıt'tan Aksaray'a kadar yeni apartman blokları yükselmekteydi.

Osmanlı Darülfünun'unun üniversiteye dönüştürülmesi ve diğer pek çok kurumsal yenileşmeler gerek barındırdıkları yeni kadrolar, gerekse yeni mimarileri ile İstanbul'un Ankara karşısında itibarının iade edildiğinin kanıtıydı. Alman-

ya'daki Hitler idaresinden kaçarak Türkiye'ye sığınan aydınlar bu kurumlarda çalışıyorlar, Türk meslektaşlarıyla birlikte yeni kentin gelişimine katkıda bulunuyorlardı. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ABD donanmasının İstanbul'u ziyaretleriyle gelişen süreçte kent, Türkiye'nin modernleşme projesi içinde yeniden özel bir konuma sahip olmaya başlamıştı.

1950-1980 yılları arasında İstanbul bir metropol oluyordu.

II. Dünya Savaşı sonrasındaki 50'li yıllarda İstanbul'un nüfusu yüzyıl başındaki durumuna yeniden ulaşmış ve 1 milyon olmuştu. O yıllarda kentin 2000 yılı için öngörülen nüfusu 3-4 milyondur. Oysa ekonomideki atılımlar, sanayi ve altyapı yatırımları ve zenginleşen kentte giderek artan işgücü talebi yüzbinlerce insanın kente akmasına neden oluyordu. Türkiye'nin yeni ideali "Küçük Amerika" olmaktı ve bu idealin ekonomik motoru da İstanbul'du. İstanbul'un nüfusu daha 1970'lere gelirken 4 milyonu aşmıştı. 19. yüzyıl sonundan 50'li yıllara kadar korunan kent sınırları büyük bir hızla genişlemeye başladı. Haliç ve Marmara kıyılarındaki sanayileşme, Eyüp sırtları, Taşlıtarla, Rami, Zeytinburnu ve Ümraniye'de ilk gecekondu semtlerini yarattı. Bu gecekondu alanları 10-15 yıl içinde çevreye yayıldı. Bir zamanların "Altın Boynuz"u Haliç, artık bambaşka bir görünüm ve kimlik kazanmıştı.

Artan nüfus ve ekonomik büyüme bir yandan arazi fiyatlarını yükseltiyor, öte yandan kentin seçkin semtlerine olan talebi arttırıyordu. Bu semtlerde de hızlı bir büyüme ve genişleme yaşanıyordu. Dutluklar, bağlar ve bostanlar yerlerini toplu konut alanlarına, bahçeli evler ve köşkler ise yerlerini apartmanlara bırakıyordu. Eski kentin boşaldığı, "Tarihi Yanmada"nın çıktığı ve ahşap evlerin yok edildiği bu yıkım büyük bir hızla gerçekleştirildi. Geriye kalan yapılar ise kente yeni göç

eden insanların, Haliç'teki tesislerde çalışan işçilerin bannakları, işyerleri ve depolar olarak kullanılmaya başlandı.

İstanbul'da nüfus artışının yanı sıra kentin nüfusunda hızlı bir değişiklik de yaşanıyordu. Eski ekonomik ve kültürel canlılığını yitiren azınlık nüfusu süratle

azalıyordu. Bulgaristan'dan gelen göçmenler ve Anadolu'dan kente akan taşralı nüfus yeni bir kent kültürü yaratmaya başlamıştı. İstanbul böylece, eski kentin yerli-Avrupai kültüründen farklı, taşralı-Amerikancı bir kültüre bileşimine sahne oldu. Artık İstanbul'da kente damgasını vuran yapılar ya Hilton Oteli, Belediye Sarayı gibi Modernist uygulamalar ya da yeni yerleşme alanlarını oluşturan niteliksiz apartmanlardı.

50'li yılların ortalarında İstanbul kentinde hızlı bir imar programı yürütülüyordu. Bu programın bir kısmı Prost Planı'nda öngörülen değişikliklerdi. Diğer kısmı ise devlet yöneticileri tarafından kararlaştırılmıştı. Dönemin karayolları programı ile birleşen bu uygulama, özellikle eski kentin dokusunu tamamen değiştirdi. Sahil yolları yapılıyor, sur duvarlarını delen, tarihi yapıların üstünden geçen bulvarlar açılıyor, meydanlar genişletiliyor ve limanlar büyütülüyordu.

O güne kadar bütünlüğünü az çok koruyabilen kent dokusu parçalanmış ve yeni bir kent ölçeği oluşmaya başlamıştı.

İstanbul yeniden ülkenin ekonomik başkenti olmuştu. Bu gelişmeler sonucunda sermaye çevreleri, tıpkı konaklarını terk edip apartmanlara yerleşen kentsoylular gibi Eminönü ve Beyoğlu'ndaki eski mekânlarından çıkıp Şişli gibi kentin kuzey semtlerine taşındılar. Böylece İstanbul, 1970'li yılların ortalarında Boğaziçi Köprüsü ile birbirine bağlanan Avrupa ve Anadolu yakalarında yayılan büyük bir metropol olarak gelişti. Bu metropolü yaratan temel unsurlar boşalan eski merkez, geniş çevre, yaygınlaşan sanayi ve plansız yerleşme alanlarıydı.

53

1980'den günümüze İstanbul artık bir megalopol olmuştur.

1980 sonrası, İstanbul'da belki de yüzyılın en acımasız kentsel değişimlerinin gerçekleştiği dönemdir. Yeni bir yüzyılın eşğine geldiğimiz günümüzde kentin nüfusu 10 milyonu aşmış, sınırları batıda Silivri ve Çatalca'dan, doğuda Gebze ve ötelere doğru uzanmıştır. Aynı zamanda kent giderek yükselmekte, yapılar kısa süreler içinde yıkılıp yerlerine çok daha yüksekleri inşa edilmektedir. Göç olgusu dalgalar halinde sürmekte, yeni yerleşim alanlarında yeni alt kültürler ve yeni toplumsal kimlikler oluşmaktadır. Bu yeni topluluklar birbirleriyle ve kent bütünüyle yoğun bir ilişkiye girmemekte, çoğunlukla aynı coğrafyayı paylaşmakla yetinmektedirler. Tüm bu gelişmeler giderek zenginleşen kentte, üst ve alt gelir grupları, üst ve alt kültürler, üst ve alt toplumsal yapılar arasındaki farklılaşmaların artmasına neden olmaktadır.

Ekonomik ve mekânsal büyümeye paralel olarak, artık döneme damgasını vuran temel kavramlar tüketim, iletişim ve küreselleşmedir. İstanbul'da bu evrensel olgular, hızlı kentleşme ve kentleşemeyen yeni yerleşenlerin doğurduğu

karmakarışık bir dünyada bir arada yaşamaktadır. Kent ve kent yaşamı zengin ve küreselleşen görünümünü hızla genişletmektedir. Büyük sermaye kesimi 70'li yıllardaki ölçülerinden taşmış, sanayi kent dışına taşınmaya başlamıştır. Dev boyutlardaki kimi firmalar büyük iş merkezlerinden, küçük ama seçkin ortamlara taşınmıştır. Artık İstanbul'un silüetinde büyük iş ve medya merkezleri ile alışveriş merkezleri yükselmektedir.

54 Öte yandan sermaye çevreleri, kentin kültürel yaşamında da önemli roller üstlenmektedir. Sanat merkezleri ve konser salonları inşa edilmekte, kimi tarihi yapılar bu amaçlarla onanılarak yeniden kullanılmaya başlanmaktadır. Yıkımdan kurtulabilen son yıllar da yine bu seçkin kesimin konutları olarak Boğaz'ın kıyılarını süslemeye devam etmektedirler. Bu kesimin yeni konut alanları Boğaz sırtları ve Karadeniz'e doğru uzanan ormanlık bölgelerdir.

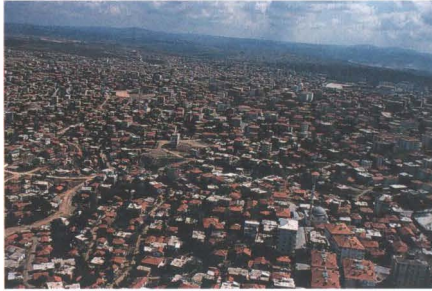

1980'lerdeki son imar uygulamaları İstanbul'un tüm kıyı şeritlerini yeşil alana dönüştürmüş ve sahil yolları ile donatmıştır. İstanbul yine bu yıllarda kıyılarından artık denize girilemeyen, hava kirliliği giderek artan, ormanlık alanları daralan ve su kaynakları yetersiz hale gelen bir kent olmuştur. Orta ve üst kesimden

İstanbullular doğaya açılabilmek için kentin 100-200 km dışındaki kırsal alanlara gitmektedirler. Karayolu ve otomobil kullanımına dayanan bu tercih sistemi, İstanbul'un çevresinde çok geniş bir kullanım alanı yaratmıştır.

Bu dönemde İstanbul'un kültür çeşitliliğine eklenen son halka işyerlerinin yanı sıra sayıları her geçen gün artan otellerin barındırdığı turistler ve kente uzun süre kalan yabancılardır. Araplar, İranlılar, Slavlar ve pek çok Asya ülkesinden gelen yabancı uyruklu insanlar İstanbul'da barınmakta veya çalışmaktadırlar. Böylece günümüz İstanbul'u bir yandan seçkin üst kültürünün, öte yandan yeni yerli kültürlerin ve bu yeni yabancı kültür öğelerin karmaşık mozaigini sergileyen bir kent olmuştur.

İstanbul, Avrupa ölçeğinde sanat festivallerinin, bienallerin düzenlendiği, stadyum konserlerinin verildiği bir kent. Beş yıldızlı oteller, alışveriş merkezleri, galeriler ve butiklerle dolup taşan kent, fuarlar, moda gösterileri ve toplu spor etkinliklerine sahne oluyor. İstanbul, bütün bu renkler ve canlılık içinde büyük bir megalopol. Ancak 10 milyonluk kentte bu canlılığı paylaşanlar, nüfusunun çok azını oluşturuyor. İstanbul'da kente damgasını vuran bir 20. yüzyıl anıtı bile yok. Eski

dokusu neredeyse tamamen yok olmuş, kıyılan doldurulmuş, orman alanları ve su havzaları yerleşim alanı haline gelmiş bu koca kent kendi kendini yiyerek beslenen bir dev gibi. Ve bu dev kemirdiği, yiyip bitirdiği organlarının yerine daha değerli parçalar üretmeyi de bir türlü başaramıyor.

İstanbul'un geleceği adına büyüyüp duran umudun taşıyıcıları, bu karmakarışık kenti her sabah uyandığında yeniden yaşayan milyonlarca insan ve özellikle nüfusun çoğunluğunu oluşturan genç insanlardır.

Günümüz İstanbul'unda ilçeler

